

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ПОЛТАВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА ІМЕНІ ЮРІЯ КОНДРАТЮКА»

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ФІНАНСІВ, ЕКОНОМІКИ,
УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА

КАФЕДРА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ,
АДМІНІСТРУВАННЯ ТА ПРАВА

Кваліфікаційна робота

на тему: **«ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ
КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА»**

Виконав:

студент академічної групи 2м – ДС
освітньо-професійної програми
«Публічне управління та адміністрування»
другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 281

«Публічне управління та адміністрування»
_____ Суярков Павло Петрович

Науковий керівник:

к.ю.н., доцент кафедри публічного
управління, адміністрування і права

_____ Таран Дмитро Павлович

Полтава – 2023 рік

ЗМІСТ:

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА.....	6
1.1 Основні права і свободи людини і громадянина як об'єкт державно-правового механізму захисту	6
1.2 Поняття публічно-правового захисту основних прав і свобод людини і громадянина	14
РОЗДІЛ 2. ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА ГАРАНТІЙ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА	19
2.1 Поняття державно-правового механізму захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина.....	19
2.2 Система гарантій конституційних прав і свобод людини і громадянина в правовій системі України.....	27
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКИХ ЗАСАД ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА.....	41
3.1 Діяльність омбудсменів в Україні як особлива гарантія конституційних прав і свобод людини і громадянина.....	41
3.2 Діяльність міжнародних судових та громадських інституцій як гарантія конституційних прав і свобод людини і громадянина.....	48
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Конституція України увібрала в себе здобутки багатовікової філософської, теоретико-правової думки про права і свободи людини та громадянина, передові досягнення правової вітчизняної науки і практики, досвід демократичних країн світу. Значна частина положень Основного Закону держави присвячена правам і свободам людини та громадянина. Так, в статті 3 Конституції України визначено головний зміст та спрямованість діяльності держави – права і свободи людини та їх гарантії. Головний політичний вектор діяльності держави. – за допомогою гарантованості, права і свободи людини та громадянина набирають реального змісту. Головною цінністю, що захищається державою, є людина та її права. Конституція України закріплює права, свободи та обов'язки людини і громадянина, що відображені на рівні конституційно-правових норм та виступають правовою основою сучасної держави. В основних правах людини втілюються загальні цінності людської гідності, свободи, рівності та моральності.

Особливої значущості дана тема набуває в сучасний період продовження радикальних реформ персоніцентричного спрямування, формування засад державності виходячи з позицій демократії та правової держави.

Водночас, наголосимо, що сучасний стан охорони особистих прав людини в Україні характеризує декілька тенденцій: продовження інформаційної науково-технічної революції, масштабна трудова міграція працездатного населення, демографічна криза, негативний стан репродуктивного здоров'я, відсутність належного механізму гарантування ефективного захисту життя, недоторканності та безпеки громадян, комплексні реформи органів публічної влади, тривала стагнація інституцій системи охорони здоров'я. Держава через інститути публічної влади неналежним чином виконує свої зобов'язання щодо охорони та захисту основоположних прав людини. Так, 2018 року до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини було направлено 19 030 звернень, а станом на період початку 2019 р. – 08 лютого 2020 року таких звернень було вже 23 925, у 2021 році таких звернень було вже 25 410, а 2022 року вже 47 393

звернення. У 2023 році звернень щодо порушень прав надійшло до Уповноваженого ВРУ з прав людини вже 48 405, що демонструє істотне збільшення, як спроб використати допомогу Уповноваженого ВРУ з прав людини та, очевидно і зростаючу кількість порушень, які їх викликали.

Серед лідерів, до яких було спрямовано акти реагування Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, традиційно стали такі державні органи, як територіальні органи Національної поліції України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство оборони України, Міністерство соціальної політики України, Державна міграційна служба.

Дослідженням питань, пов'язаних з суспільними відносинами у сфері забезпечення здійснення правових гарантій конституційних прав і свобод людини і громадянина та його актуалізацією до українських правових реалій, відображено у працях таких науковців: В. Авер'янова, М. Козюбри, Р. Калюжного, А. Колодія, В. Копейчикова, С. Лисенкова, І. Махновського, А. Олійника, М. Орзіха, В. Погорілка, О. Сінькевич, П. Рабіновича, В. Тація, Ю. Тодики, М. Цвіка, В. Шаповала, Ю. Шемшученка та інших.

Істотне зростання кількісних показників звернень до Уповноваженого ВРУ з прав людини та їх змістовні характеристики демонструють занепокоєння станом забезпечення прав та свобод у різноманітних сферах, у тому числі прав внутрішньо переміщених осіб, забезпечення прав і свобод у користувачів інтернет-середовища (цифрові права), забезпечення прав в умовах ведення бойових дій та поширення пандемії (особливо у частині надання медичної допомоги, забезпечення профілактики та вакцинування населення).

Метою і задачами дослідження є комплексний загальнотеоретичний аналіз поняття, суті та видів державних механізмів захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина та їх гарантій. Реалізація поставленої мети передбачає виконання наступних завдань дослідження:

- окреслити основні права і свободи людини і громадянина як об'єкт конституційно-правового регулювання;

- визначити поняття та підходи до класифікації правових гарантій конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- виділити систему гарантій конституційних прав і свобод людини і громадянина в правовій системі України;
- охарактеризувати діяльність омбудсменів в Україні як особлива гарантія конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- окреслити система міжнародно-правових гарантій конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- визначити діяльність міжнародних судових інституцій як гарантія конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері державно-правового механізму захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Предмет дослідження – поняття, суть та види державно-правових інструментів захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина та їх гарантій.

Методологічну основу дослідження складають наукові принципи і концептуальні положення, розроблені спеціалістами в галузі теорії держави і права, конституційного, адміністративного та інших галузей права і процесу. Використовувалися такі методи наукового пізнання, як діалектичний, формально-юридичний, логічний, порівняльний. Нормативно-правовою та емпіричною базою дослідження стали Конституція України, закони України, підзаконні нормативно-правові акти та судова практика. У процесі виконання роботи здійснено аналіз наукової літератури та нормативних актів, які відносяться до теми дослідження, що дозволяє говорити про його об'єктивність і обґрунтованість.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали роботи здатні сприяти подальшого формування рекомендацій щодо удосконалення державно-правових інструментів захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

1.1 Основні права і свободи людини і громадянина як об'єкт державно-правового механізму захисту

В умовах формування нових засад демократичного суспільства та ідеології антропоцентризму, особливої актуальності набувають питання, що стосуються гарантій прав і свобод людини та громадянина. Усвідомлення людиною своєї свободи, можливості реалізувати свої права, нерозривно пов'язане з конкретними умовами, які склались у певному суспільстві. Водночас, відсутність правових можливостей ефективної реалізації та захисту прав призводить до поширення правового нігілізму та зростанню недовіри суспільства до державних інституцій.

Конституція України вперше замість фрагментарного набору прав і свобод визначила систему прав і свобод у всіх основних сферах, передбачивши, зокрема, громадянські, політичні, економічні, соціальні і культурні права і свободи людини і громадянина.

Конституція України закріплює широкий масив прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Зокрема, це норми, які визначають правове положення особи: усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (ст.21); кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23); кожна людина має невід'ємне право на життя (ст.27); кожен має право на повагу до його гідності (ст.28); ніхто не може зазнавати втручань в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст.32); кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст.48); кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст.49); кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права

шкоди (ст.50). також у тексті Конституції України знайшов своє відображення важливий принцип, який визначає правове положення дитини, – принцип рівності прав дітей, відповідно до якого «... діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним» (ст. 52) [28].

Таким чином, ідея прав людини несе в собі задум створення справедливого суспільного устрою, породжує ідеологію як сукупність ідей підпорядкованого рівня, мету, програмні елементи, образ майбутньої держави та приводить в рух багато механізмів у суспільстві й державі [39].

Різні визначення поняття «права людини» подано у довідковій літературі, від простих – як «певні можливості людини, необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах» [44] до визначення у Юридичній енциклопедії як «визначальні засади правового статусу особи. Належать людині від народження, а тому є природними й невідчужуваними. Без цих прав людина не може існувати як повноцінна суспільна істота. Права людини є необхідним елементом громадянського суспільства і правової держави» [16].

Основні права людини – це права, які належать індивідові (людині, фізичній особі) внаслідок того, що він є людиною. Вони співвідносяться з широким континуумом цінностей, які за своїм характером є універсальними й у певних смислах рівно властиві всім людським істотам.

У цьому контексті Ю. М. Тодика пише: «Права людини – соціально-історичне явище. Кожна історична система права включала і включає в себе певну юридичну концепцію людини як суб'єкта й відповідні розуміння про його права й обов'язки, його свободу і несвободу» [10, с. 23].

За визначенням П.М. Рабиновича: «Основні права – це певні можливості людини, необхідні для її існування та розвитку у конкретно-історичних умовах, які об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей. Відтак можливо виділити такі риси цих прав: по-перше, коли йдеться про основні права, то це саме ті можливості, без яких людина не в змозі нормально існувати; по-друге, зміст і обсяг можливостей

людини залежить передусім від можливостей всього суспільства; по-третє, вони мають бути однакові в усіх людей; по-четверте, вони не повинні відчужуватись, кимсь відбиратись або обмежуватись, не можуть бути і предметом “дарування” з боку держави чи певної організації, а також особи» [22, с. 68].

Інший вітчизняний науковець І. С.Загоруй вказує, що права людини розглядаються: як основоположна ідея (феномен), що відображає людську гідність, властиву кожній людині, існує на універсальному рівні за межами законодавства та розглядається як моральне й соціальне право та водночас як суб’єктивне право, установлене законом; визначальні засади правового статусу особи; поняття, що характеризує правовий статус людини відносно держави, її можливості й домагання в певних сферах суспільного життя; як цінності, що захищаються на основі принципу рівності та без дискримінації; найважливіша компонента соціокультурної цивілізаційної системи, стиль цивілізації, основи самого суспільства й держави, її конституційного ладу [23, с. 17-18].

При цьому, правові гарантії конституційних прав і свобод людини і громадянина представляють собою складну категорію, яка охоплює суспільні правовідносини пов’язані з здійсненням, охороною та захистом прав і свобод людини і громадянина. Як будь-яким правовідносинам їм притаманна власна структура. Відштовхуючись від структури правовідносин можливо оцінити практичні можливості реалізації гарантій основних прав і свободи людини і громадянина.

Окреслимо місце основних прав і свободи людини і громадянина, як об’єкта конституційно-правового регулювання у структурі відповідних правовідносин. На відносно сучасному етапі розвитку юридичної науки особливо активно дискусія щодо сутності правовідносин розгорнулася у радянський період. У той час дослідники, трактуючи понятійно-категорійний апарат юридичної науки, виходили із аксіоматичного для них твердження про тотожність норми права і норми закону.

Сутність правовідносин полягає у тому, що вони (правовідносини) існують лише як взаємовідносини людей і є суспільними

відносинами. Правовідносини не відокремлені від інших суспільних відносин, але знаходяться із ними у тісному й безпосередньому зв'язку. Лише визначення цього зв'язку дозволить з'ясувати роль і значення правових відносин у суспільному житті та, на цьому підґрунті виявити їх особливі властивості й спеціальне призначення. Правові відносини, як відносини ідеологічні є одним із елементів юридичної та політичної надбудови, що розташовується над економічним базисом. Саме це визначає у найбільш загальному вигляді місце, характер та зміст правовідносин.

Свого часу, обґрунтовуючи авторське визначення правовідносин, відомий дослідник Ю. К. Толстой стверджував, що саме таке розуміння досліджуваного поняття дає змогу: 1) чітко окреслити місце правовідносин серед інших суспільних явищ і розмежувати власне правовідносини та ті суспільні відносини, які реалізуються за допомогою правовідносин; 2) відповісти на питання, як і для чого виникають правовідносини; 3) визначити, що правовідносини і норма права мають спільний об'єкт – фактичні суспільні відносини; 4) розглядати правовідносини як юридичну форму тих суспільних відносин, які є об'єктом цих правовідносин [17, с. 39-42].

Аналізуючи теорію правовідносин, Р. О. Халфіна наголошувала на ключовій ролі норми права у процесі формування правовідносин. Автор стверджувала, що суспільні відносини втілюються у форму правовідносин лише за допомогою норми права. Виходячи із такого тезису, науковець визначала правовідносини як «результат дії правової норми». Не заперечуючи, що правовідносини виникають під впливом багатьох факторів, серед яких матеріальні умови існування суспільства, конкретні умови розвитку і виховання індивіда, психофізичні особливості розвитку людини тощо, Р. О. Халфіна зауважувала, що «суспільні відносини здійснюються відповідно до припису правової норми» [19, с. 15].

Підсумовуючи, наголосимо, що правові гарантії повинні торкатися всіх елементів правовідносин пов'язаних з основними правами та свободами людини і громадянина, як суб'єктно-об'єктного складу так і самого змісту відносин.

Рисунок 1.1. - Види конституційних прав та свобод людини і громадянина
Джерело: [9, с.20].

Виникає закономірне питання, а чим саме є права і свободи людини і громадянина у контексті сформованих у конституційному праві гарантій. Беззаперечним є факт, що у системі правових відносин пов'язаних з гарантіями такі права та свободи є об'єктом таких правовідносин (тобто об'єктом гарантування можливостей здійснення та захисту).

Основні права і свободи людини є природними, вони не подаровані людині державою, а належать кожному від народження. Вони є невід'ємними і такими, що не підлягають відчуженню. Ці принципи закріплені у багатьох міжнародно-

правових актах і знаходять своє відображення у вітчизняному конституціоналізмі.

Отже, основні права людини – це частина Конституції. Вони є епіцентром вільного демократичного устрою державного життя. “Проте ці права не повинні бути над кодифікацією, якщо ми не бажаємо створити небезпеку їхньої абсурдної абсолютизації та ідеологізації. Тісний зв’язок між конституційною ідеєю та ідеєю основних прав виявився історично виправданим: він функціонує і сьогодні” [25].

Сьогодні вони є засобом забезпечення природної гідності людини. З цього приводу С.С.Алексєєв зазначає: «Необхідно забезпечити високе становище кожної людини – те, що останнім часом можна називати суверенітетом особистості, а у більш точних поняттях може бути визначено як високий статус автономної особистості, як ствердження невід’ємних, непорушних та абсолютних прав людини, її високої гідності» [7, с.8-9]. Щодо останньої наголосимо, що «гідність» виступає однією з базових категорій.

Треба погодитись, що категорія «гідність» людини є системоутвірним явищем. Гідність виявляється у природній та у соціальній цінності кожної особи. Гідності властиві природні та соціальні прояви, що принципово впливає на класифікацію особистих немайнових прав людини як прав, що забезпечують природну гідність людини (особисті немайнові права, що забезпечують природне існування), та прав, що забезпечують соціальну гідність особи (особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття людини). Зауважимо, що існування принципу людської гідності як категорії системоутвірної не заперечує існування окремого суб’єктивного права людини (фізичної особи) на гідність.

За Н.В. Колотовою, право на гідне існування людини базується на морально-філософській категорії «людська гідність». У моральній сфері ця категорія співвідноситься з індивідуальним втіленням людського духу, що однаково є властивим «усім», як вказано у першому рядку преамбули Загальної декларації прав людини [25].

На основі спільного розуміння категорії “людська гідність” повинна бути побудована система основних прав людини та особистих немайнових прав. Людська гідність та індивідуальність надають людині якостей суб’єкта права, що у силу самого свого буття наділений певними правами. Називати їх правами людини, або «людськими правами», досить логічно. Це права, що безпосередньо пов’язані з природою людини, тобто це вроджені та природні права [5, с. 21-23].

Конституція України визначає, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Закріплення концепції гідності людини у конституційному праві України є базою формування основних прав людини і громадянина у національному законодавстві. Дослідження теорій та концепцій гідності у праві набуває актуальності у світлі потреби формування сучасного розуміння ідей основних прав людини.

Гідність набуває практичного значення та цінності у нормативно-правових актах, що регламентують правовідносини у різноманітних галузях. Йдеться про те, що окремі законодавчі акти інтерпретують це поняття відповідно до особливостей предмета власного регулювання.

Отже, винятково важливим завданням є визначення змісту поняття «гідності» та його юридичного значення. Гідність можна розглядати як конституційний принцип, що декларує практичне втілення сучасної соціальної держави - вимоги існування держави заради задоволення інтересів людини. Носієм гідності виступає людина, а тому гарантія гідності поширюється не тільки на громадянина України, але і на всіх осіб, що перебувають на її території, у тому числі іноземців, осіб без громадянства, біженців, незалежно від того, проживають вони на законних підставах чи без таких.

Водночас гідність знаходить свій прояв у правовій системі не лише як конституційний принцип, але і як право людини. “Конституційне закріплення принципу гідності людини виконує роль ідеалу, до якого необхідно прагнути, будуючи сучасну правову систему. Він повинен виконувати роль тієї опори, на яку спирається законодавець у процесі творення інших норм права” [4].

Гідність людини і є її основним правом, ніхто не може інтерпретувати його обмежено. Це є засадою концепції природних прав людини [8, с. 17].

Сьогодні активно втілюється доктрина продовження зв'язків між конституціоналізмом, основними правами та конкретними суб'єктивними правами особи у тій чи іншій сфері суспільних відносин. Відтак можна говорити про деталізацію та конкретизацію положень основних прав та їхнє практичне застосування у повсякденному житті людини через конкретні суб'єктивні права. Саме на цій межі і постають сучасні проблеми розуміння змісту та перспектив здійснення особистих немайнових прав людини.

Відомий вчений-правник С.С. Алексєєв вказує, що сьогодні необхідно чітко визначитись з загальною перспективою перевтілення правової системи. Такою перспективою, на думку вченого, є так звана “приватизація” права, наділення його гуманними «людськими» рисами.

Як це можна здійснити? Як повернути право до його істинного, цивілізованого втілення та призначення? Наведемо думку автора: «По-перше, це відтворення приватного права, його достойного високого місця у правовій системі. Приватне (або цивільне) право, по суті, було викорінене за радянського, комуністичного режиму: цивільне законодавство було досить суттєво одержавлене, знекровлене, а також піддане остракізму з боку офіційної правової доктрини, концепції господарського права. Проте приватне право – це не просто певна “галузь”, а самотутня, у дуже високій мірі своєрідна правова сфера, куди, за винятком випадків, передбачених законом, заборонено втручання держави; це сфера повного володарювання приватних осіб, рішення яких, однак, стають юридично обов'язковими, держава зобов'язана їх підтримувати, забезпечувати... Якщо у тоталітарному суспільстві, як це і було зазначено радянською правовою доктриною, домінуюче становище посідали галузі публічного права (зрозуміло, які є необхідними за будь-якої системи) – кримінальне, адміністративне та ін., – то у правовій системі демократичного суспільства на перше місце виходить приватне цивільне право» [1, с.7].

Такий підхід є важливим і в тому сенсі, що в наш час концепція особистих прав людини повинна знаходити своє втілення на рівні деталізованих правових приписів саме у системі приватного права (і першочергово – права цивільного та сімейного).

Сьогодні зрозуміло, що концепція основних прав людини та концепція суб'єктивних особистих немайнових прав людини у цивільному та сімейному праві є взаємопов'язаними. Проте природа таких зв'язків, їхнє значення (що особливо важливо у процесі їхнього здійснення) досі залишаються відкритими.

Крім цивільно-правових гарантій здійснення та захисту основних прав необхідно пам'ятати про традиційно-важливе місце галузі кримінального, адміністративного, трудового права та права соціального забезпечення. Також, чимало гарантій містяться і у процесуальних галузях права

Отже, основні права людини за своєю природою та конституційним закріпленням мають публічноправовий характер і спрямовані на забезпечення інтересів “всіх і кожного”, тобто інтересів соціуму (суспільства в цілому). Водночас особисті немайнові права за своєю природою є приватноправовим явищем і причетні до процесу забезпечення інтересів окремих осіб. Також важливо пам'ятати, що основні права і свободи людини є природними, вони не подаровані людині державою, а належать кожному від народження.

1.2 Поняття публічно-правового захисту основних прав і свобод людини і громадянина

Основний Закон України є найбільш вагомим правовим орієнтиром у формуванні системи захисту прав і свобод людини і громадянина. Конституція закріплює основоположні/фундаментальні гарантії реалізації прав і свобод людини у певних сферах (наприклад, гарантії у сфері реалізації економічних прав, гарантії доступу до правосуддя тощо), а вже закони України, які приймаються виключно на основі Конституції України, деталізують приписи останньої з метою проголошених самою Конституцією цінностей, а значний

масив закріплених нормативно-правових положень відносно гарантій захисту прав та свобод людини та громадянина носять суто галузевий характер.

Поняття «захисту» та «охорони» прав є предметом дослідження у багатьох наукових працях. При цьому одні поняття вводяться до нормативних актів після ретельного наукового обґрунтування, інші ж, навпаки, стають предметом детального наукового аналізу після застосування їх нормотворцем, що часто призводить до розрізненого невизначеного тлумачення термінів та негативно позначається на правотворчій практиці. Усе це викликає необхідність науково-професійного тлумачення низки вживаних термінів та положень, а інколи і внесення змін до нормативно-правових актів. Зокрема, це стосується таких правових понять: понять «охорона» та «захист».

Думки вчених щодо необхідності ототожнення чи розмежування понять охорони та захисту прав розділились. Вважається, що «охорона» (англ. – «protection») є більш широким поняттям, ніж «захист» (англ. – «enforcement»).

Так, у свій час, О.О. Обущак та С.А. Обущак, висловили позицію відповідно до якої поняття «правова охорона» являє собою сукупність заходів, спрямованих на забезпечення нормальної реалізації прав, а також на захист прав у випадку їх порушення або оспорювання. Процес охорони прав реалізується через конкретні засоби державного впливу, які існують переважно в правовій формі та можуть проявлятися або через встановлення правових норм, або через їх, насамперед, позитивне застосування [12].

Цікавий висновок, у якому пов'язано поняття охорони та захисту, роблять автори навчального посібника «Інтелектуальна власність» за ред. д.т.н. П.М. Цибульова, зауважуючи, що право на захист з'являється у власника прав інтелектуальної власності лише в момент порушення або оспорювання його охоронюваних законом інтересів і реалізовується в рамках охоронних цивільних, кримінальних та адміністративних правовідносин, які виникли при цьому [14, с. 214].

Поряд з тим, для розмежування понять «охорона» і «захист» необхідно використовувати у якості критерію розмежування мету їх здійснення.

Мета охорони – створення державою гарантій носію права. Мета захисту права у випадку порушення, невизнання або його оспорювання – відновлення чи визнання такого права шляхом застосування примусових заходів державними органами або шляхом самозахисту. Захист права здійснюється судом, Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної республіки Крим або органами місцевого самоврядування та самозахистом.

Наприклад, у контексті майнових відносин, В.В. Галуцько зазначив, що охорону і захист власності розглядають як загальне і спеціальне поняття. У межах спеціального можливе окреме – спеціальні правові та інші заходи захисту порушених прав. Охорона прав власності включає широкий спектр підходів до забезпечення правового режиму об'єктів права власності і захисту прав суб'єктів [13, с. 54-55].

У широкому розумінні, вказане поняття може визначатися у якості комплексу правотворчих, організаційно-розпорядчих заходів та правових інструментів держави по створенню сприятливих умов для всебічного забезпечення належної реалізації усіх можливостей сформованих правом, а також їх захисту у разі порушень.

Захист, відокремлено від охорони, розуміємо як комплекс державно-примусових заходів, спрямованих на визнання та відновлення прав виключно у випадках їх порушення.

Носії суб'єктивних прав часто вдаються до юрисдикційних та неюрисдикційних способів захисту порушеного права.

Під формою захисту у правовій науці розуміється комплекс внутрішньо погоджених організаційних заходів по захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів. При цьому прийнято розрізняти юрисдикційну та неюрисдикційну форми захисту. Відмінність між цими формами захисту полягає, як мінімум, у двох ознаках.

Першою ознакою виступає суб'єкт, який здійснює захист. В неюрисдикційній формі захисту сам суб'єкт здійснює діяльність щодо їх захисту, самостійно, без звернення за допомогою до державних чи інших компетентних

органів. Юрисдикційна форма захисту передбачає діяльність уповноважених державою органів щодо захисту порушених прав суб'єктивних. Таким чином, суть її полягає в тому, що суб'єкт звертається за захистом до державних чи інших компетентних органів, котрі уповноважені прийняти необхідні заходи для відновлення порушеного права і припинення правопорушення.

Таблиця 1.1. Система публічно-правового захисту прав та свобод людини та громадянина

Вид захисту	Зміст способу захисту
1) юрисдикційний	Юрисдикційна форма захисту передбачає діяльність уповноважених державою органів щодо захисту порушених прав суб'єктивних
2) неюрисдикційний	Неюрисдикційна форма захисту передбачає діяльність громадських організацій, міжнародних установ, здійснення самозахисту

Примітка. Складено автором.

Друга ознака вказує на порядок здійснення захисту. Так, при юрисдикційній формі процедура здійснення способів захисту чітко визначена законом, наприклад, в рамках процесуального законодавства. Тут обмежуються і можливості дій суб'єкта, який звернувся за захистом порушеного права, оскільки застосування заходів захисту здійснюється державним органом. У разі неюрисдикційної форми, свобода дії суб'єкта є значно ширшою.

Неюрисдикційна форма захисту прав суб'єкта має низку особливостей. Право на самозахист суб'єкта від порушень і протиправних посягань впливає зі ст. 19 ЦК України, та охоплює застосування ним засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Так, суб'єкт може вжити заходів як для усунення вже наявного порушення, так і для попередження можливих посягань на його права та свободи.

Відповідно до міжнародних стандартів, поняття «захист прав» включає передбачену законодавством діяльність уповноважених державою відповідних органів влади по визнанню, поновленню прав, та усуненню перешкод, що заважають реалізації прав та законних інтересів суб'єктів права.

Ч.3 ст. 124 Конституції України вказує, що судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Звідси – судочинство здійснюється у рамках конституційного, цивільного, кримінального, господарського, адміністративного проваджень.

Ці форми судочинства покликані стати ефективним способом захисту і гарантування прав і свобод людини. Наприклад, кримінальне судочинство, є діяльністю по розслідуванню і судовому розгляду справ про злочини - суспільно-небезпечні діяння, що посягають на найбільші цінності держави та суспільства - життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість людини, захист яких гарантований самою ж державою, самою суттю її створення. У конституційному судочинстві таким інструментом захисту має стати конституційна скарга. Розгляд справи Конституційним судом України за поданою конституційною скаргою може виглядати, як певна юридична альтернатива звернення до міжнародних судових інстанцій.

На думку багатьох науковців, Українська держава має надати людині можливість дбати про захист її основних прав і свобод самостійно, коли вона сама усвідомить відповідну потребу або скористатися відповідним публічно-правовим механізмом захисту.

РОЗДІЛ 2. ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА ГАРАНТІЙ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

2.1 Поняття державно-правового механізму захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина

В останні роки вчених і практиків, перш за все в галузі юриспруденції, турбує питання наскільки ефективним є гарантування прав людини і громадянина з боку Української держави, яка модель держави більшою мірою здатна гарантувати громадянам їх права і свободи? І це обумовлює потребу з'ясування підходи до поняття та можливої класифікації «гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина».

Таким чином, гарантування правової охорони та захисту прав людини виступає, як функція конституційного права, через те, що є комплексною функцією держави.

Серед науковців немає єдності щодо визначення поняття правових гарантій. Якщо звернутись до довідкової літератури, то гарантії тут визначаються (від французького *garantie* – забезпечення) як: 1) поруку в чомусь, забезпечення; 2) умову здійснення, виконання, успіху чогось; 3) надійну страховку. В теорії права під гарантіями прав людини і громадянина розуміється система норм, принципів та вимог, які забезпечують процес дотримання прав та законних інтересів людини. Гарантії є засобом, що забезпечує перехід від передбачених Конституцією можливостей до реальної дійсності [45].

Таким чином, по великому рахунку, під гарантіями прав людини і громадянина розуміють інші права (правові норми та принципи), які створюють можливість ефективного здійснення, охорони та захисту основних прав людини і громадянина

Інститут захисту прав і свобод виникає тоді, коли вони порушуються, або коли вживаються заходи, спрямовані на відновлення порушеного права чи

свободи. Інститут охорони прав і свобод означає забезпечення їх нормальної реалізації, недопущення порушень тощо. При цьому, як ми наголошували правові гарантії розповсюджуються і на випадки охорони так і на випадки захисту порушених прав.

Рисунок 2.1. - Види конституційних прав та свобод людини і громадянина
Джерело [16]

Т.М. Заворотченко в дисертаційному дослідженні, присвяченому аналізу конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні, пише, що за своєю сутністю гарантії є системою умов, що забезпечують задоволення інтересів людини. Їх основною функцією є виконання зобов'язань державою й іншими суб'єктами у сфері реалізації прав особистості. Так, Т. Н. Заворотченко розкриває поняття гарантій за такими параметрами, як: сутність гарантій – система умов, які забезпечують задоволення інтересів людини. Потім функції гарантій, основна з яких – виконання обов'язків державою та іншими суб'єктами в сфері реалізації прав особи. Далі – об'єкт гарантій, який визначається як суспільне відношення, пов'язане з охороною та захистом прав людини, задоволенням матеріальних та нематеріальних інтересів громадян. Нарешті – структура гарантій, яка включає, по-перше, юридичні акти, по-друге, організаційно-правову діяльність суб'єктів права; по-третє, спеціальні гарантуючі методи впливу на суспільні відносини [20, с.89].

Об'єктом гарантій є суспільні відносини, пов'язані з охороною та захистом

прав людини, задоволенням майнових і немайнових інтересів громадян. Необхідно відзначити, що поняття гарантій відбиває досконалість законодавчої техніки, різноманіття форм мови закону [20, с.88]. Отже, Т.М. Заворотченко відзначив, що гарантії прав і свобод людини й громадянина є основними умовами і засобами, за допомогою яких людина має право реалізовувати свої права

В. Ф. Погорілко розглядає юридичні гарантії як надання державою формальної (юридичної) загальнообов'язковості тим умовам, які необхідні для того, щоб кожна людина могла скористатися своїми конституційними правами і свободами. Юридичні гарантії встановлюються державою в Конституції, нормах чинного законодавства. Їх метою є реальне забезпечення правовими засобами максимального здійснення, охорону та захист прав і свобод громадян [63, с.132-133].

У І. Й. Магновського поняття гарантій прав особи формується за наступними позиціями: по-перше, визначається предмет гарантій – права, свободи людини та громадянина. При розгляді цього питання сталою є практика самостійного аналізу поняття прав і свобод, а також їх носіїв – «індивіда», «людини», «особи», «громадянина»; розкривається зв'язок цих понять, погляди на їх зміст в наукових джерелах і в основних міжнародно-правових документах, в Конституції [50].

А.Р. Юзефір, говорячи про механізм реалізації прав і свобод людини та громадянина, відзначив, що в рамках цілого (системи) призначення гарантій полягає в тому, що вони покликані забезпечити таку найбільш можливу і сприятливу обстановку, в атмосфері якої записані в Конституції і законах юридичний статус особи і її права й свободи ставали б фактичним становищем кожної окремої особи й громадянина [17, с.96].

О.Ф. Скакун вважає, що гарантії прав, свобод і обов'язків людини та громадянина є системою соціально-економічних, політичних, юридичних умов, способів і засобів, які забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону та надійний захист. Коли немає гарантій, то права, свободи й обов'язки людини й громадянина набувають форми заяв про наміри [18, с.33]. Подібну позицію

займає і Т.М. Заворотченко [20, с. 25].

В.М. Корельський і В.Д. Перевалов гарантії охарактеризували як систему умов, способів і засобів, що забезпечують усім і кожному рівні правові можливості для виявлення, набуття та реалізації власних прав і обов'язків [49]. За допомогою гарантій фіксуються способи досягнення реальності прав і свобод (спосіб функціонування гарантій) – забезпечення, реалізація, охорона і захист прав і свобод. Виділяється форма існування гарантій та їх зміст – умови, засоби, способи з наступною диференціацією соціально-політичних, ідеологічних і, головне, нормативно-правових форм, включаючи національну та міжнародну. Встановлюється суб'єкт гарантій, - держава з його владними інституційними «відгалуженнями», громадянське суспільство, сам носій прав і свобод.

Рисунок 2.1. - Види конституційних прав та свобод людини і громадянина
Джерело [15]

Відзначається ціль гарантій прав і свобод – режим реальності, тобто їх фактичне здійснення, реалізація, охорона та захист [50, с.53].

К. Г. Волинка, розкриваючи специфіку юридичних гарантій у контексті проблематики механізму забезпечення прав і свобод особи, визначає їх як сукупність конкретних засобів, що носять юридичний, загальнообов'язковий

характер, завдяки яким можливо цілковите й всебічне забезпечення ефективного здійснення, охорони й захисту прав і свобод особи. Головне їхнє призначення полягає в наданні всім і кожному рівних правових можливостей для набуття, реалізації, охорони й захисту прав і свобод, у створенні необхідних юридичних умов для перетворення закріплених у нормативно-правових актах прав і свобод із потенційних можливостей у реальну практику суспільних відносин [11, с. 67].

Особливу увагу автор звертає на специфічну рису юридичних гарантій, що, власне, й задає конкретному нормативно-правовому засобу правогарантуючий статус. Мова йде про обов'язковість відповідних законодавчо встановлених положень. Як підкреслює К. Г. Волинка, закріплення в законодавстві прав і свобод особи є надзвичайно важливим для їхнього забезпечення, однак без відповідних юридичних засобів всебічного їхнього забезпечення здійснювати права й свободи практично неможливо [11].

У найзагальнішому розумінні гарантії являють собою як об'єктивні умови існування суспільства, так і встановлені державою засоби реалізації прав та законних інтересів громадян [55]. В. О. Кучинський визначав юридичні гарантії як сукупність установлених державою спеціальних юридичних засобів, що забезпечують реалізацію та захист прав і законних інтересів [45].

Проте, як нам видається, слушно зазначає О. П. Кучинська, що обґрунтованість акценту на політичній природі юридичних гарантій є очевидною, оскільки відповідний їм обсяг правового матеріалу, а також його якісний склад прямо або побічно відображають саме державну оцінку значимості та ролі як прав особи, так і самої особи в системі державних цінностей [55]. Юридичні гарантії являють собою своєрідний зріз правової дійсності, налаштований на забезпечення реальності тих цінностей, які уособлюються у правах людини та громадянина. Суб'єктивні права учасників кримінального провадження також мають нормативне закріплення у кримінально-процесуальному законодавстві та від того, наскільки повно, демократично та справедливо сформульовані ці норми, наскільки досконалою та зрозумілою є їх форма, залежить результативність реалізації цих прав [95].

Можливість і ефективність гарантування прав і свобод людині певною мірою залежить від багатьох чинників, серед яких можна назвати: рівень розвитку правових принципів та інститутів демократії у механізмі державної влади; стан економіки та засобів розподілу життєвих благ, правотворчу атмосферу у суспільстві; рівень правового виховання і культури; ступінь суспільної злагоди; наявність певних елементів у системі функціонування державної влади.

Що стосується елементів системи функціонування державної влади то до них, зокрема, можна віднести: наявність писаної конституції, дія якої не може бути призупинена довільно, а також жорстку процедуру її формальної дії; надійне законодавче забезпечення користування правами і свободами; визнання державною владою конституції як джерела цієї влади і умови її легітимності; конституційні гарантії проти надмірного посилення виконавчої влади у вигляді системи розподілу влад; наявність компетентних і ефективних діючих органів представницької влади; закріплення в Конституції прав і свобод людини відповідно до міжнародних стандартів; наявність незалежної судової влади, а також компетентного високоефективного та авторитетного органу конституційного контролю [51, с. 36].

Оскільки поняття «гарантія» ототожнюється зі словом «забезпечення», то необхідно звернутись до тлумачного словника, який вказує, що «забезпечення» являє собою надання чи створення матеріальних засобів; охорону кого, чого-небудь від небезпеки; гарантування чогось [5, с.42].

На наш погляд, ряд ознак притаманних гарантіям прав і свобод:

- 1) нормативність – полягає у визначенні гарантій в текстах нормативно-правових актів;
- 2) доцільність – характеризує можливість гарантій ефективно забезпечувати процес здійснення прав і свобод особи;
- 3) формальна визначеність – знаходить своє вираження у можливості розширеного тлумачення правового змісту гарантій;

- 4) виступають втіленням справедливості – відповідають принципу: “свобода одного не обмежує свободу іншого”;
- 5) системність – всі гарантії утворюють певну систему, яка знаходить свій вияв у правовій системі конкретної держави;
- 6) фундаментальність – окреслюють та захищають основні права і свободи людини;
- 7) безперервність дії – гарантії не припиняють свою дію, а існують постійно і застосовуються кожним учасником конкретних правовідносин;
- 8) значущість – гарантії прав і свобод особи пов'язують відносини між суб'єктами правовідносин;
- 9) забезпеченість державою – держава створює загальні умови для реалізації гарантій і у випадку їх порушення можуть застосовуватись заходи державного примусу;
- 10) універсальність – гарантії поширюють свій вплив на сфери суспільного життя, на всій території держави, незалежно від часу. Їх зміст та обсяг є однаковим для всіх фізичних і юридичних осіб, що підпадають під юрисдикцію Основного Закону України;
- 11) пріоритетність – підкреслюється їх місцем розташування в одному з перших розділів Конституції, а також відображення гарантій у деяких міжнародних нормативних актах;
- 12) індивідуальність дії – поширення їх на конкретну особу при певних обставинах.

В юридичній літературі єдиної позиції щодо класифікації гарантій прав і свобод людини на сьогодні немає. Пропонована класифікація принципів публічно-правового забезпечення захисту прав та свобод людини та громадянина відображена у табл.2.1.

Таблиця 2.1. Класифікація принципів публічно-правового забезпечення захисту прав та свобод людини та громадянина

Ознака	Принципи
За критерієм змістовного наповнення	<p>конституційно-правові: верховенство права, законність, рівність учасників адміністративної процедури перед законом, недискримінація, презумпція правомірності дій і вимог особи</p> <p>організаційні: гласність та відкритість, пропорційність, розумний строк, оперативність, ефективність, збереження конфіденційної інформації та розсудливість</p> <p>морально-етичні: добросовісність, доброчесність та патріотизм</p>
За впливом на учасників адміністративної процедури у реєстраційній сфері	<p>щодо адміністративного органу: пропорційність, розумний строк, оперативність, ефективність, збереження конфіденційної інформації, добросовісність, доброчесність, патріотизм, розсудливість;</p> <p>щодо особи і адміністративного органу: верховенство права, законність, рівність учасників адміністративної процедури перед законом, недискримінація, гласність та відкритість,);</p> <p>щодо особи: презумпція правомірності дій і вимог особи.</p>
За критерієм характеру впливу	<p>загальні: законності, рівності перед законом; принцип об'єктивності та безсторонності);</p> <p>організаційні: відповідності статутним цілям, принцип відповідальності, законодавчо закріплених прав;</p> <p>процесуальні (процедурні): принцип розумного строку (терміну), пояснення причин, право на представництво та допомогу.</p>

Примітки. Систематизовано автором.

Сам механізм системи гарантій прав і свобод по їх впровадженню у реальну дійсність, на наш погляд, являє собою комплекс взаємопов'язаних і взаємодіючих нормативно-правових засобів та способів, якими охоплюється вся сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на реальне здійснення кожним своїх прав та свобод.

Узагальнюючи вищенаведене, необхідно зазначити, що політика, економіка, соціальна стабільність, право є головними галузями життя суспільства, а тому другий розділ дисертації присвячений саме розгляду політичних, економічних, соціальних та юридичних гарантій.

2.2 Система гарантій конституційних прав і свобод людини і громадянина в правовій системі України

Правові гарантії прав і свобод особи, які формуються у громадянському суспільстві, залежать від інститутів демократії, економічного становища держави, рівня правового виховання й культури населення, ефективного функціонування і взаємодії гілок державної влади. Роль і значення правових гарантій визначається тим, що вони створюють необхідні юридичні умови для перетворення закріплених у законодавстві прав і свобод людини та громадянина з можливостей на реальність.

УЯВЛЕННЯ ПРО НАЙЕФЕКТИВНІШІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ (%)²⁰

Рисунок 2.2. - Види конституційних прав та свобод людини і громадянина
Джерело [11]

До числа гарантій прав і свобод людини та громадянина необхідно віднести : політичні, соціальні, економічні та суто правові (юридичні) гарантії.

Політичні гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина. В процесі формування української державності особлива роль належить політичним гарантіям реалізації прав і свобод людини та громадянина. Оскільки найсуттєвіші права і свободи особи та їх гарантії закріплюються в Основному

Законі – Конституції, як відзначає К.Г. Волинка, – через це вони є конституційними. Від того яким є перелік цих прав за своєю суттю та розвинутістю, яким чином гарантуються права та свободи і наскільки реальними є ці гарантії, залежить характер конституції та держави в цілому [11, с. 5].

Щоб краще зрозуміти сутність політичних гарантій прав і свобод, необхідно, на наш погляд, дослідити як тлумачить дане поняття юридична наука.

Так, О.Г. Кушніренко і Т.М. Слінько до найважливішої політичної гарантії захисту прав і свобод людини та громадянина відносить владу народу, яку він здійснює безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. І як вони наголошують далі, права і свободи людини можуть бути гарантовані, насамперед в обстановці, коли в повному обсязі діє Конституція України, яка повинна бути реальним Основним Законом держави. До політичних гарантій О.Г.Кушніренко та Т.М.Слінько відносять також: право громадян на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для здійснення та захисту своїх прав і свобод; державу, як основного організатора здійснення та захисту прав людини; право громадян на участь в управлінні державними справами; у референдумах, право вільно обирати й бути обраними до органів державної влади і органів місцевого самоврядування та інші [46, с.117].

Дотримання гарантування прав і свобод забезпечується рівновагою сил держави та її громадян і базується на відносинах солідарності. Права і свободи громадян мають бути захищеними від посягань як з боку інших громадян, так і з боку самої держави та її інститутів. Держава повинна гарантувати і захищати права та свободи громадян в інтересах своєї ж безпеки, адже тисячолітній досвід людської цивілізації свідчить, що неможливо побудувати правову демократичну державу без забезпечення реалізації прав і свобод громадян. Саме тому їх реальні гарантії посідають дуже важливе місце в усіх сферах суспільного життя.

Як зауважує В.І. Лафитський, політичні гарантії прав і свобод людини та громадянина – це певні умови та засоби, які забезпечують реальне (фактичне) здійснення їх прав і свобод. Це – сукупність встановлених Конституцією норм,

які виступають основним засобом захисту прав і свобод людини, а також певна система встановлених Конституцією правозахисних інститутів разом з основними принципами їх діяльності [32].

В.В.Кравченко під політичними гарантіями розуміє, відповідним чином, орієнтовану політику держави, її спрямованість на формування умов із забезпечення належного рівня життя людини; стабільність політичних структур; належний рівень політичної культури в суспільстві [38 с.101].

В.Я.Тацій, В.Ф.Погорілко та Ю.М.Тодика вказують, що політичні гарантії – це, відповідно, політика держави, спрямована на створення умов, що забезпечують необхідний рівень розвитку людини в державі та суспільстві [33, с.143].

Водночас, що стосується конституційних політичних гарантій Україна як і будь-яка інша держава, захищаючи свій суверенітет та незалежність і ставлячи за мету забезпечення гідних умов життя, закріплює певні права і свободи та надає гарантії їх здійснення лише своїм громадянам. Так, участь в управлінні державними справами, свобода об'єднання в політичні партії та громадські організації, право на проведення зборів і мітингів, походів і демонстрацій належить включно громадянам України.

П.М.Рабінович до політичних гарантій відносить демократичний устрій суспільства; плюралістичну, відкриту політичну систему; наявність розгалуженої мережі громадських об'єднань, у тому числі різних осередків суспільства; демократичну виборчу систему та ін. [58].

Так, Конституція гарантує право на: заборону цензури, тобто обмежувальні заходи щодо здійснення свободи слова в засобах масової інформації (ч.3 ст.15); свободу думки і слова, вираження своїх поглядів і переконань (ч.1 ст.34); вільне збирання, зберігання та поширення інформації різними засобами (ч.1 ст. 34) [35].

У статті 38 Конституції гарантується право громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого

самоврядування. Це право означає гарантовану громадянам України можливість як безпосередньо, так і через своїх представників здійснювати всю повноту влади. Дану гарантію розвиває закріплене у ст.5 Конституції України положення про народовладдя, яке має узагальнений, абсолютний характер. До числа сучасних правових гарантій необхідно віднести положення Закону України «Про народовладдя через всеукраїнський референдум», який було прийнято 26.01.2021 року.

Стаття 39 Конституції гарантує право громадянам України збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації. Конституційні положення вказаної статті покликані, насамперед, сприяти політичній свободі думок переконань та висловлювань в Україні [35].

Водночас, наголосимо, що нажаль, у законодавстві України відсутнє нормативно-правове регулювання питання обігу зброї, а теоретично можливості та правові підстави володіння населенням зброї (у тому числі нарізної короткоствольної) не знаходять належної уваги. Підкреслимо, що право на зброю та її застосування виступає гарантією забезпечення таких визначальних прав особи, як право на життя, здоров'я, особисту безпеку та недоторканність і може бути засобом забезпечення реалізації конституційного обов'язку захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.

Отже в цілому, розглядаючи політичні гарантії прав і свобод людини та громадянина необхідно відзначити те, що вони націлені на забезпечення права активного залучення кожного індивіда до державного життя та є відображенням його можливості щодо участі у політичному житті та здійсненні державної влади. Адже право громадян на участь в управлінні державою та надійна гарантованість його реалізації є одним з основоположних принципів демократичної правової, держави.

Економічні гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина. Економічні гарантії прав і свобод складають окрему важливу групу гарантій. Їх значення особливу підвищується в умовах ринкової економіки, зі створенням матеріальної основи життя суспільства.

Вирішальною передумовою реальності багатьох прав людини та громадянина є наявність у них необхідних для цього матеріальних благ, які не тільки забезпечують фізичне існування та розвиток людини, але й можливість вибору нею, у тих чи інших межах, певного варіанту поведінки. Саме матеріальні умови (помешкання, медичне обслуговування, соціальне забезпечення, освіта та ін.) великою мірою визначають якість життя сучасної людини.

Таким чином, без економічних гарантій прав і свобод неможливо забезпечити гідність людської особистості. Більш того, без цих гарантій значною мірою втрачають сенс багато інших прав, зокрема політичних, особистих та ін.

Слід констатувати, що економічні гарантії прав і свобод людини та громадянина в Україні заслуговують на особливу увагу. Розглянемо як трактують дане поняття сучасні науковці. В.Ф.Погорілко констатує економічні гарантії прав і свобод громадян України як: спосіб виробництва; економічну свободу громадян та їхніх об'єднань у виборі форм власності та здійсненні підприємницької діяльності; економічний лад суспільства, який має забезпечувати неухильне зростання продуктивних сил на основі визнання й захисту різних форм власності на засоби виробництва; соціально-орієнтовану ринкову економіку [34, с.66].

В.Я.Тацій, Ю.М.Тодика до економічних та соціальних гарантій відносять матеріальні умови і соціальне середовище, що забезпечують вільне використання людиною прав і свобод [33, с. 77-78].

В.В.Кравченко об'єднує економічні і соціальні гарантії в одну групу, що передбачають наявність відповідного середовища і матеріальної основи, які б забезпечили реалізацію прав, свобод і обов'язків, наприклад, соціальної стабільності, динамічної економіки, відповідних виробничих потужностей, належної інфраструктури [38, с. 45].

Г.К.Волинка вказує, що в економічні гарантії реалізації прав людини в Україні втілюються в існуючій системі багатоманітності форм власності – державної, колективної, орендної, приватної, акціонерної, кооперативної та інших формах, як рівноправних та в однаковій мірі захищених юридично, а

також в економічній самостійності, що забезпечує рівність учасників виробничих відносин [11, с. 10].

О.Г.Кушніренко і Слінько Т.М. під економічними гарантіями прав і свобод розуміють: економічний лад суспільства, який має забезпечувати неухильне зростання і розвиток різних форм власності на засоби виробництва; спосіб виробництва; економічну свободу громадян та їх об'єднань у виборі форм в здійсненні підприємницької діяльності; соціально орієнтовану ринкову економіку та ін [46, с. 87].

І в решті-решт, юридична енциклопедія України дає визначення економічних гарантій прав і свобод як в широкому так і у вузькому розуміннях. Так, у широкому – це сукупність економічних факторів життя суспільства. Сюди входять: раціональна система господарства, рівень досконалості економічних відносин, матеріальні та фінансові ресурси, тощо. У вузькому – економічними (матеріальними) гарантіями є речові засоби забезпечення ефективності прав і свобод [19, с. 23].

Частина.4 ст.42 Основного Закону передбачає забезпечення державою захист прав споживачів [28]. Економічні функції сучасної держави реалізуються через її економічну політику, яка має безпосередній вплив на стан забезпечення прав і свобод. Сучасна економічна політика держави намагається бути відображенням тісного взаємозв'язку в реальному житті між державним регулюванням економіки та її ринковим самоврядуванням. Держава і ринок визначають русло, в якому розвиваються економічні процеси. Обсяги регулюючих функцій, які виконують держава і ринок, час від часу змінюються. Серед головних чинників таких змін – рівень розвитку продуктивних сил, на якому знаходиться суспільство, його соціальна структура, національні особливості та ін.

Підсумовуючи вищевикладене необхідно відзначити, що розвиток і поглиблення економічних гарантій в процесі розбудови незалежної, правової держави сприяє більш повному і реальному використанню громадянами своїх

прав і свобод. В цілому економічні гарантії повинні забезпечувати громадянам свободу від експлуатації, економічної кризи, безробіття.

Отже, економічні гарантії – це умови, способи і засоби економічної системи держави, яка включає в себе ринкову економіку, спосіб виробництва, різноманітні форми власності, економічну свободу членів суспільства та їх об'єднань для фактичної реалізації прав і свобод.

Соціальні гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина. Соціальні гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина насправді виступають справжньою «Ахіллесовою п'ятою» системи гарантій. Виникнення і становлення інституту соціальних гарантій прав та свобод громадян в історичному плані базувалось на таких ідеях як: а) прагнення забезпечити ефективний захист інтересів суспільства; б) створити умови для запобігання порушень прав, свобод та інтересів громадян; в) гідно оцінити працю громадян, їх відношення до дотримання державних інтересів; г) створити механізм перевиховання і виправлення тих членів суспільства, які допускають посягання на права, свободи та інтереси інших громадян; д) сприяти вихованню у громадян нетерпимості до посягання на їх законні інтереси. Всі ці ідеї актуальні і для сьогодення.

Соціальна політика – це частина внутрішньої політики держава. В.Н. Хропанюк виділяє два напрямки в безпосередній реалізації соціальної політики держави. По – перше, розподілення соціальних благ незалежно від трудового вкладу з метою забезпечення достойного життєвого рівня для тих, хто в силу різних об'єктивних причин не може повноцінно працювати (хворим, інвалідам, людям похилого віку, студентам, дітям і т. ін.). По-друге, держава виділяє необхідні кошти на охорону здоров'я, культурний відпочинок, роботу транспорту та зв'язку [23, с.165].

Призначення держав, яке сформоване в ст. 25 Загальної декларації прав людини, яка проголошує:

1) кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний огляд і необхідне соціальне обслуговування, які необхідні

для підтримання здоров'я і добробуту її самої і її сім'ї та право на забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдівства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування, з незалежних від неї причин;

2) материнство і дитинство дають право на особливе піклування та допомогу. Всі діти, які народились в шлюбі чи поза шлюбом, повинні користуватись однаковим соціальним захистом [21, с.102]. Україна зобов'язалась дотримуватись Всезагальної декларації прав людини, різноманітних міжнародних пактів про права людини, інших міжнародно-правових актів.

З розглянутих проблем зрозуміло, що найважливішою соціальною функцією держави є соціальний захист її громадян. Саме поняття “соціальний захист” по різному розглядається в різних державах і міжнародних організаціях. Деколи в нього включають все, що стосується соціальних умов життя людини, наприклад, здоров'я, навколишнє середовище, турботу про дітей, рішення житлових і навіть транспортних проблем.

Проте, наявна система соціального захисту України не відповідає ще сучасним вимогам і потребує реформування. До першочергових завдань, які потребують негайного вирішення є збільшення доходів населення, підвищення рівня життя людей, розв'язання проблем зайнятості населення, тощо.

Невід'ємним правом людини є достатній рівень життя, що забезпечує свободу від бідності. Конституційною гарантією цього права виступають правові норми статті 48 Основного Закону, де кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Це положення відтворює вимоги статті 25 Загальної декларації прав людини щодо забезпечення високої якості життя на засадах соціальної справедливості, досягнення гідного життєвого рівня [21, с. 10-11].

Основним елементом, що визначає життєвий рівень громадян, є одержана ними заробітна плата, яка є соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України. Проте розмір оплати праці в теперішніх умовах не завжди забезпечує достатній життєвий рівень людей. І як зазначають фахівці, діюча в Україні

система оплати праці вичерпала себе, втратила свою відтворювальну та стимулюючу функцію і відповідно вимагає реформування.

Згідно ст. 47 Конституції України кожен має право на житло. Здійснення цього права людиною державою має здійснюватися через створення відповідних умов, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Вказані правові норми є гарантією в забезпеченні реалізації права особи на житло.

Сутністю гарантій права на медичне обслуговування є умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування (ч. 3 ст. 49 Конституції). Щодо ефективності то воно вирішується шляхом створення недержавних лікувальних закладів, а доступність забезпечується шляхом існування державних і комунальних закладів охорони здоров'я. Змістом гарантій на медичне обслуговування є державне фінансування відповідних соціально-економічних, медико-санітарних та оздоровчо-профілактичних програм (ч. 2 ст. 49 Конституції).

Ч.3 ст.51 Конституції України гарантує охорону сім'ї, дитинства, материнства і батьківства з боку держави, а ч.3 ст.52 Конституції України гарантує, в свою чергу, утримання та виховання з боку держави дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування. Окрім того, держава заохочує і підтримує благодійну діяльність щодо дітей.

Отже, соціальні гарантії – це умови, способи і засоби, сукупність яких сприяє належній реалізації заходів соціального характеру для здійснення відповідних прав і свобод особи.

Характеризуючи поняття та зміст соціальних гарантій прав і свобод людини та громадянина можна зробити висновки:

1) поняття соціальних гарантій та порядок їх реалізації є результатом правозахисної діяльності і визначається комплексом політичних, ідеологічних, соціальних та юридичних факторів;

2) сутність соціальних гарантій прав та свобод громадян визначається якістю законодавчої бази та рівнем правової культури учасників соціальних відносин;

3) основу інституту, що вивчається складають соціальна функція держави, при якій вирішальне місце займає система державних органів та організацій;

4) зміст та ефективність соціальних гарантій прав та свобод громадян прямо пропорційні умінню, навикам володіння інститутом правозахисної діяльності осіб, які мають відповідні знання і надають правові послуги, допомогу тим, хто її потребує;

5) головною умовою ефективності значення інституту, що вивчається, було є й буде наявність механізму всеохоплюючого контролю та нагляду за проведенням в життя заходів соціального характеру державою, її органами та організаціями, всіма посадовими особами, які представлені в них;

б) інститут соціальних гарантій прав та свобод громадян не тільки має право називатись окремим правовим інститутом, але і представляти самостійну складову частину юриспруденції, яка включає в себе компоненти різних галузей міжнародного і національного законодавства, а значить, його становлення, розвиток – це майбутнє суспільство, це рівень безконфліктних правовідносин, це важлива умова підтримки режиму законності і правопорядку, це міцність державних устоїв, де голова всьому – закон, а всі, хто живе в такій державі – його законослухняні виконавці.

Однією з категорій осіб, яка потребує особливої уваги у процесі дослідження розірвання шлюбу, є військовослужбовці – громадяни України (за винятком випадків, визначених законом), іноземці та особи без громадянства, придатні за станом здоров'я і віком до здійснення військової служби, тобто державної служби особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності. Як свідчить судова практика, військова служба одного із подружжя доволі часто стає передумовою розірвання шлюбу: вимушені часті переїзди військовослужбовця у зв'язку зі службовою необхідністю, ротацією не сприяють

взаєморозумінню у сім'ї, зміцненню почуттів між подружжям, веденню спільного господарства, набуттю спільного майна тощо. Відтак, шлюб руйнується остаточно і примирення подружжя є фактично неможливим.

Наслідком перебування військовослужбовця у зоні АТО доволі часто може стати його полон, тобто – у найзагальнішому розумінні – обмеження свободи (утримання) військовослужбовця державою-противником в особі її військових органів із метою вилучення даного військовослужбовця із подальших військових дій та здійснення шантажу його рідних та органів державної влади України.

Так, станом на кінець 2021 р. у полоні на території, непідконтрольній тимчасово Україні, перебувало 300 українських військовослужбовців, а також осіб, що належать до трьох інших (відповідно до Женевської Конвенції) категорій військовополонених. Щонайменше 130 осіб було страчено представниками російських військових формувань та незаконних формувань так званих Донецької та Луганської Народних Республік. Чимало українських військовослужбовців перебувають у полоні упродовж п'яти років і довше.

З огляду на зазначене вище та з метою захистити хоча б права військовослужбовця, гарантовані національним законодавством, вважаємо за доцільне закріпити на законодавчому рівні норму, котрою би заборонялось розірвання шлюбу із військовослужбовцем, який перебуває у полоні, до його повернення з полону або встановлення інших фактів, що засвідчують його смерть або зникнення безвісти.

Іще однією категорією осіб, гарантії забезпечення прав яких потребує окремої уваги науковців, є особи, які перебувають на тимчасово непідконтрольних Україні територіях. У зв'язку із військовою інтервенцією Росії в Україну, незаконною анексією Автономної Республіки Крим, тимчасовою окупацією окремих територій Донецької та Луганської областей склалися обставини, за котрих виникають багаточисельні проблеми у здійсненні майнових та особистих немайнових прав.

Особливо гостро дане питання обумовлюється тією обставиною, що на тимчасово непідконтрольних Україні територіях органи державної влади

України не здійснюють свої повноваження. Відповідно до ч.2 ст.9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом. Частиною 3 даної статті Закону передбачено, що будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, передбаченими частиною другою цієї статті, є недійсним і не створює правових наслідків [45, с. 33]. Наприклад, у випадку припинення шлюбу виникають проблемні питання.

Згідно з Правилами державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених наказом МЮ України 18 жовтня 2000 р. №52/5, у зв'язку з неможливістю виконувати повноваження відділами державної реєстрації актів цивільного стану Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та на тимчасово окупованих територіях, та території проведення АТО, проведення державної реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення, анулювання здійснюються відділами державної реєстрації актів цивільного стану за межами цієї території за місцем звернення заявника. Свідоцтво про розірвання шлюбу, видане на тимчасово непідконтрольній Україні території, є недійсним [46].

Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» у ст.18 гарантує дотримання у повному обсязі конституційних прав і свобод громадянам України, включно із соціальними, трудовими, виборчими правами, правом на освіту, після залишення ними тимчасово окупованої території.

Так, із 2020 р. судова практика накопичила чимало справ про розірвання шлюбу із причини проживання одного із подружжя на непідконтрольній Україні території. Особливо цікавими є випадки юридичної колізії, коли сторони вимушені двічі розривати шлюб – на непідконтрольній Україні території та на території України, оскільки рішення суду, що приймається відповідно до

законодавства держави-інтервента, зокрема Російської Федерації, не визнається, як законне в Україні.

Останній рік також загострив увагу до питання надання медичної допомоги населенню. Одним з гострих є забезпечення профілактики та вакцинування населення. При цьому у суспільстві мають діаметрально протилежні точки зору, прихильники яких вдаються до посилення на діюче законодавство у тому числі і щодо гарантій свободи у прийнятті рішення щодо вакцинування. Незважаючи на формулювання щодо права на отримання щеплення, питання має вирішуватися через сукупність оцінок суспільного та індивідуального інтересу.

Проблема полягає у тому, що застосування профілактичних заходів медичного характеру, до яких відноситься і профілактичне щеплення є частиною права особи на медичну допомогу. Надання медичної допомоги, за винятком окремих випадків визначених законодавством здійснюється (як будь-яке особисте немайнове право фізичної особи) самостійно. Щодо неповнолітніх рішення про щеплення приймають їх батьки (законні представники), дієздатна особа приймає рішення самостійно.

Водночас, мотиви суспільної необхідності, забезпечення безпеки (колективні правові інтереси) можуть вимагати перегляду змісту права на отримання медичної допомоги у певних випадках. У цьому разі надання освітніх послуг, працевлаштування (наприклад, закордоном), проходження певної служби може вимагати від особи дотримання певних вимог, у тому числі отримання профілактичних щеплень.

Сьогодні ми виходимо з того, що здійснення профілактичних щеплень є правом фізичної особи (в рамках діючого національного законодавства). Водночас, євроінтеграційні процеси змушують звернути увагу на ЄС, де прийнято рішення про запровадження «ковідних» паспортів для мешканців членів держав ЄС.

Таким чином ми можемо наголосити на наступному. Крім загальноприйнятої класифікації гарантій прав і свобод людини та громадянина з

їх поділом на політичні, соціальні, економічні та суто правові (юридичні) гарантії можливо запропонувати їх поділ на : матеріально-правові та процесуальні гарантії; національно-правові гарантії та юридичні гарантії міжнародно-правового характеру; нормативно-правові гарантії та гарантії прецедентного характеру (на основі рішення судових інстанцій, наприклад ЄСПЛ).

РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКИХ ЗАСАД ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

3.1 Діяльність омбудсменів в Україні як особлива гарантія конституційних прав і свобод людини і громадянина

На сьогоднішній день, інститут омбудсмена існує в багатьох країнах. Поряд з класичними моделями парламентських уповноважених з прав людини створені модифіковані моделі: це не тільки законодавчі (парламентські), але й виконавчі (адміністративні) омбудсмени, окрім того функціонують омбудсмени у справах ув'язнених, університетські, військові, ювенальні та омбудсмени поліції.

В цілому, в світі діє понад 320 національних, регіональних або місцевих омбудсменів, 220 з них наділені загальною компетенцією, 100 - обмеженою. Всього 89 країн закріпили в своєму законодавстві інститут омбудсменів (медіаторів), в тому числі 80 національних омбудсменів наділені загальною компетенцією.

Безперечно, визнання і закріплення інституту омбудсмена носить знаковий характер, оскільки таким чином утверджуються реальні цінності держави. Важливу роль інституту омбудсмена підтверджує й те, що він закріплений й на наддержавному рівні - Європейським Союзом. Посада європейського омбудсмена запроваджена Договором про Європейський Союз. На сьогодні інститут омбудсмена набув самостійного юридичного статусу.

Подібним за функціями омбудсмена є Верховний Комісар з прав людини, який призначається Генеральною Асамблеєю ООН.

Структурними одиницями Ради є бізнес-омбудсмен, два його заступники та працівники, яких Рада може наймати за потреби відповідно до регламенту. Бізнес-омбудсмен, який очолює Раду, наділений представницькими та окремими керівними функціями (делегування повноважень, відповідальність за власну роботу та роботу своїх заступників, контроль тощо). Проте, основні керівні

функції зосереджені «в руках» Наглядової ради, що є керівним органом Ради бізнес-омбудсмена, має триблокову структуру й включає у себе Кабінет Міністрів України, міжнародні фінансові установи та бізнес-асоціації.

Отже, із вище викладеного, цілком очевидно, що бізнес-омбудсмен, який би мав виступати ключовою фігурою у процесі захисту прав та свобод бізнес-суб'єктів, насправді виконує роль «англійської королеви» у системі інституту омбудсмана в Україні. Обсяг його повноважень, як і розміто прописаний на нормативно-правовому рівні його правовий статус та процедура його призначення й звільнення з посади, не дає на практиці йому можливостей повноцінно здійснювати правозахисну діяльність у сфері захисту прав та свобод суб'єктів підприємництва. Певною мірою такий стан речей можна пояснити тим, що сьогодні іще відбувається і не завершився процес становлення як інституту бізнес-омбудсмена зокрема, так й інституту омбудсмана в Україні в цілому. Триває нормативно-правова, політично-управлінська, суспільно-ментальна й інша робота по утвердженню інституту омбудсмана в Україні та здійснюється перманентний пошук шляхів удосконалення цього важливого елементу механізму захисту прав і свобод людини і громадянина у нашій державі.

Об'єктивна потреба створення інституту Уповноваженого Президента України з прав людей з інвалідністю сформувалась не лише під впливом факторів зовнішнього впливу, як то необхідність враховувати вимоги Конвенції про права осіб з інвалідністю [50, с. 7], але й під впливом внутрішньодержавних факторів, зокрема, інтервенції Росії у частину території України та проведення так званої антитерористичної операції, у процесі котрої постраждало та зазнало інвалідності чимало українських воїнів.

Задля виконання свого призначення омбудсмен з прав людей з інвалідністю реалізовує ряд завдань, серед котрих як завдання «теоретичного» характеру (наприклад, моніторинг додержання в Україні прав і законних інтересів людей з інвалідністю, участь у експертизі нормативних актів, за допомогою котрих здійснюється регулювання досліджуваної сфери), так і «прикладного» (здійснення заходів щодо налагодження взаємодії органів

виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань забезпечення прав і законних інтересів людей з інвалідністю; нормотворча робота; інформування громадськості про здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання прав і законних інтересів людей з інвалідністю тощо).

Уповноважений для виконання покладених на нього завдань наділений певними правами. Здебільшого, його права співзвучні із набором прав інших українських спеціалізованих омбудсменів: Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю може запитувати потрібну для ефективного виконання його завдань інформацію від різних державних інституцій, клопотати про залучення при потребі до вирішення питань у ввіреній йому сфері різних фахівців та науковців, відвідувати заклади та установи, де перебувають люди із інвалідністю, із метою виявлення порушення їхніх прав та свобод тощо [33, с. 46].

Попри незаперечну значимість аналізованого спеціалізованого інституту омбудсмена, вважаємо за доцільне наголосити, що із нормативно-правового забезпечення функціонування інституту Уповноваженого з прав людей з інвалідністю видно, що дане утворення не є самостійною та незалежною одиницею у системі захисту прав та свобод людини і громадянина, оскільки: 1) омбудсмен діє від імені Президента України; 2) уся його діяльність спрямована на виконання делегованих повноважень; 3) його правовий статус, закріплений на нормативному рівні, не є повноцінним, так як не містить такої важливої складової, як обов'язки та порядок призначення й звільнення із займаної посади.

Дані проблемні питання, хоч вони і постали природно, оскільки генезис інституту омбудсмена та його спеціалізованих підсистем ще триває, потребують нагального урегулювання та вирішення, що, у свою чергу, сприятиме ефективному функціонуванню та розвитку інституту омбудсмена в Україні.

Окремі питання, пов'язані з діяльністю українського омбудсмена, регулюються підзаконними актами Уповноваженого з прав людини, зокрема це Положення про секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав

людини, яким визначено структуру секретаріату, функціональні обов'язки співробітників та інші питання щодо організації роботи секретаріату; Положення про провадження у справах щодо порушення прав і свобод людини і громадянина, яким врегульовано питання, які пов'язані із механізмом здійснення провадження та Положення про представників Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та інші.

Таким чином, правова база щодо закріплення правового статусу Уповноваженого Верховної ради з прав людини є досить різноманітною та у достатній мірі врегульовує функціонування як омбудсмена, так й допоміжних органів.

Останнім елементом, який доповнив систему забезпечення належних умов для реалізації права особи на освіту в системі освіти, після прийняття Закону України «Про освіту» від 5.09.2017р. № 2145-VIII став інститут освітнього омбудсмена [59, с.108].

Водночас закон також передбачає, що діяльності освітнього омбудсмена здійснює служба освітнього омбудсмена, порядок діяльності якої визначається положенням про освітнього омбудсмена.

Отже, як видно із вище викладеного, розвиток інституту омбудсмена в Україні є динамічним процесом. Щонайменше, на нормативно-правовому рівні відбуваються постійні та оперативні зміни із метою удосконалення даного інституту та, власне, діяльності самого омбудсмена. Такі зміни покликані не лише усунути чинні проблеми у вітчизняній практиці функціонування інституту омбудсмена, але й виступають адекватною реакцією на суспільно-політичні процеси на міжнародній арені. Задля об'єктивного реагування на вимоги цього часу Секретаріат Уповноваженого розробив «дорожню карту» розвитку інституту Уповноваженого, Уповноваженим було розроблено і затверджено Стратегічний план діяльності на 2021-2023 рр. [64, с. 45].

Необхідно також наголосити, що сьогодні у процесах генезису вітчизняного інституту омбудсмена спостерігається тенденція до диверсифікації повноважень омбудсмена та його спеціалізації. Мова йде про виникнення та

утвердження в системі інституту омбудсмана таких підсистем, як омбудсмен з прав дитини, Рада бізнес-омбудсмана, Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю, Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини та освітній омбудсмен.

Таким чином інститут омбудсмана в Україні, у порівнянні з подібними іноземними системами, носить не систематизований та незавершений характер, що істотно впливає на ефективність здійснення ними своїх функцій (найбільш яскравим прикладом у цьому контексті є рішення Європейського суду із прав людини у Страсбурзі у справі «Бурмич та інші проти України», яким було прийнято рішення вилучити із реєстру та передачу до комітету міністрів Ради Європи понад 12,143 тис. справ, які стосуються невиконання рішень національних судів в Україні).

З метою удосконалення діяльності всієї системи омбудсменів в Україні та підвищення рівня гарантування прав і свобод громадян необхідно доповнити систему омбудсменів ще двома складовими. По-перше мова йде про запровадження посади уповноваженого з прав пацієнтів та уповноваженого з захисту «цифрових» прав.

У тій чи іншій формі інститут омбудсмана з прав пацієнта функціонує в Австрії, Фінляндії, Греції, Великій Британії, Норвегії, Хорватії, Польщі, Угорщині, Ізраїлі, Грузії тощо. У кожній із наведених країн він має свої характерні ознаки, зумовлені історичними, соціальними й політичними чинниками.

Яскравим прикладом, який заслуговує на увагу у контексті перейняття передового досвіду європейських країн досвід діяльності Омбудсмен з прав пацієнтів у Польщі.

Омбудсмен з прав пацієнтів (RzPP) – посадова особа (державний адміністративний орган), компетентний захищати права пацієнтів, що визначено у Законі Речі Посполитої від 6 листопада 2008 року «Про права пацієнтів та Омбудсмана з прав пацієнтів» (Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta) [24].

Метою Омбудсмена з питань пацієнтів є профілактична допомога щодо дотримання прав пацієнтів (передбачених «Про права пацієнтів та Омбудсмена з прав пацієнтів») та реагування в будь-якій ситуації, коли права пацієнта не дотримуються.

Сфера діяльності органу влади включає:

- ведення провадження у справах, що порушують колективні права пацієнтів,
- підготовка та подання на розгляд Ради міністрів проектів правових актів щодо захисту прав пацієнтів,
- звернення до компетентних органів з проханням прийняти законодавчу ініціативу або видати чи внести зміни до законодавчих актів у галузі захисту прав пацієнтів
- розробка та випуск публікацій та освітніх програм, що популяризують знання про захист прав пацієнтів,
- співпраця з державними органами з метою забезпечення дотримання прав пацієнтів, зокрема з міністром, уповноваженим у галузі охорони здоров'я,
- представлення компетентним державним органам, організаціям та установам, а також органам місцевого самоврядування оцінок медичних професій та висновків, спрямованих на забезпечення ефективного захисту прав пацієнтів,
- співпраця з неурядовими, соціальними та професійними організаціями, статутні цілі яких включають захист прав пацієнтів,
- аналіз скарг пацієнтів з метою виявлення загроз та сфер в системі охорони здоров'я, які потребують ремонту,
- виконання інших завдань, визначених законодавчим актом або розпорядженням Прем'єр-міністра.

Омбудсмен з прав пацієнтів, крім здійснення власних дій, може також вимагати від Омбудсмана чи Омбудсмена у справах дітей вжити заходів, що належать до їх компетенції.

На початку XXI століття була розпочата дискусія про формування інтернет-права, як нової сфери використання можливостей правового

регулювання. Цікавим елементом є домінування в процесі створення інтернет-права, принципів романо-германської правової системи та істотний вплив договірною (контрактного) права.

Інтернет-право – це самостійний напрям юридичної науки, насамперед у структурі міжнародного приватного і публічного права та інформаційного права, яке лише з'являється. Комплексний правовий інститут, який включає в себе норми різних галузей права (і сукупність пов'язаних з ними морально-етичних норм), що регулюють відносини у віртуальному просторі і поза ним. Дані норми мають свою специфіку, оскільки стосуються насамперед Інтернету в широкому міжнародному масштабі [52,с 12].

В юриспруденції поняття «інтернет-право» носить нечіткий та непевний характер. Говорячи про нього вчені зупиняються на ньому побічно, не деталізуючи та не визнаючи його місце в системі права [55].

Сучасне правове регулювання в інтернет-середовищі виступає новітнім втіленням традиційного цивільного права витоки якого сформовані римськими юристами.

Зрозуміло, що нормативне регулювання середовища Інтернету з часом набуло специфічних рис. Саме середовище, яке усунуло часові та особисті бар'єри (можливість укладання контрактів он-лайн майже миттєво за допомогою кліку між контрагентами, навіть які перебувають на різних континентах і під впливом різних правових систем) в укладанні контрактів та в інших юридичних діях вплинуло на видозміну норм права.

Таким чином, сьогодні відбувається формування нової правової концепції, її назва носить універсальний характер. Мова йде про цифрові права. Це призводить до відповідного висновку про необхідність формування правових гарантій таких прав. Одним із інституційних елементів такої системи гарантій має стати уповноваженого з захисту «цифрових» прав.

3.2 Діяльність міжнародних судових та громадських інституцій як гарантія конституційних прав і свобод людини і громадянина

Відповідно до ст. 55 Конституції України «Права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб». Ст. 8 Конституції України гарантує «звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України», адже її норми є нормами прямої дії.

Можливість використовувати порядок захисту своїх суб'єктивних прав і свобод, який певний час застосовується у країнах – членах Ради Європи, з'явилась у громадян України після вступу України до Ради Європи і прийняття Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції», який набрав чинності з 22 вересня 1997 р.

Рішення Європейського суду мають не тільки індивідуальне значення для людини, яка звернулася до нього, а й у певному сенсі універсальне значення: вони є орієнтиром для національних судів, у тому числі для Конституційного Суду України, вони надають можливість більш глибоко і правильно зрозуміти обсяг і зміст гарантованих Європейською конвенцією з прав людини, іншими міжнародними актами, а також і Конституцією України прав і свобод людини і громадянина, а отже, більш ефективно захищати їх.

Підсумовуючи наголосимо, що техніко-юридична подібність, аналогічна структура побудови та подібні юридичні властивості норм Конституції України та міжнародно-правових актів, зокрема Європейської конвенції дають підстави для висновку про можливість їх типового застосування. Отже, норми Основного Закону, з огляду на їх юридичні властивості, можуть застосуватись аналогічно тому, як Європейський суд застосовує положення Конвенції. А це дає нам

можливість зробити висновок про наявність додаткових аргументів на «пряме» застосування рішень ЄСПЛ у національній правовій системі.

Форми застосування Європейської конвенції необхідно розуміти як способи, якими уповноважені на те суб'єкти (в першу чергу суди) здійснюють застосування норм Європейської конвенції до певних правовідносин, що виражається у відповідних актах, а саме:

- здійснення правозастосовчої діяльності на підставі норм Європейської конвенції без їх тлумачення;
- здійснення правозастосовчої діяльності на підставі норм Європейської конвенції внаслідок їх тлумачення.

Сучасна правозастосовна практика діяльності ЄСПЛ свідчить про використання ЄСПЛ напрацьованої ним власної методології інтерпретації, в основі якої лежить метод консенсусу, тобто поєднання інтерпретації міжнародних договорів (ЄКПЛ) із практикою держав-членів (національною правовою системою), використання досить широких стандартів, аналіз конституційних інтерпретацій.

Важливим підходом в інтерпретаційних механізмах прецедентного права ЄСПЛ є концепція європейського консенсусу.

Європейський консенсус насамперед визначається на двох рівнях. По-перше, його можна визначити на рівні правил, під якими мають на увазі конкретні імплементаційні заходи, які вживаються для реалізації правового принципу в конкретній системі. По-друге, консенсус може діяти на рівні власне принципів, під якими мають на увазі ті загальні концепції, які лежать в основі національних правових стандартів [59, с.32].

Очевидно, що знання стандартів, розроблених Європейським судом із прав людини, розуміння процесу і механізмів інтерпретації, використовуваних задля їх встановлення, має вирішальне значення для їх правильного застосування на національному рівні, особливо з урахуванням того, що національні суди відіграють важливу роль у процесі інтерпретації.

Європейський консенсус – це концепція, яка використовується Судом, і впливає з еволюційного характеру тлумачення Європейської конвенції про права людини. Як неодноразово заявлялося ЄСПЛ, Конвенція є «живим» інструментом для держав-членів, в яких вона застосовується.

Використання консенсусу на європейському рівні як методу аргументації рішень Суду є необхідним і впливає з необхідності легітимності висновків, яких він доходить у випадках, переданих для аналізу суду.

Крім того у тих випадках, коли такі прояви, як невідповідність законодавства вимогам Конвенції, відсутні, ЄСПЛ вирішує справу, з урахуванням положень національного законодавства. Наприклад, процесуальне законодавство може передбачати обмеження права на апеляційне або касаційне оскарження певних судових рішень, зокрема, рішень у малозначних справах. Особа ж може бути незгодна з тим, що їй правомірно обмежили право на оскарження судового рішення та, звертаючись із заявою до цього суду, може стверджувати про порушення її права на доступ до суду. У таких випадках ЄСПЛ перевіряє, чи відповідала відмова у доступі до суду положенням національного законодавства (тобто чи положення законодавства не обмежували право на доступ до суду непропорційно, в порушення вимог щодо справедливого судового розгляду та права на захист). За умови ж відсутності свавільності при здійсненні такої відмови Суд констатує відсутність порушення, оскільки дії органів влади визнаються такими, що відповідають чинному законодавству (таке, зокрема, мало місце у згаданій вище справі «Азюковська проти України»).

Таким чином, для того, щоб впевнитись у релевантності рішення ЄСПЛ, необхідно також зважати на національне законодавство, яке бралось до уваги при вирішенні цієї справи судом.

Якщо, наприклад, законодавство України інакше регламентує певні правовідносини, ніж законодавство тієї держави, щодо якої постановлено рішення, потрібно оцінювати, чи не може така відмінність мати суттєве значення та чи не може вона в перспективі призвести до формування іншого підходу до вирішення цієї справи судом (одним з таких прикладів є, зокрема, питання

регулювання спрощених і скорочених процедур розгляду кримінальних справ на підставі угод відповідно до гл. 35 КПК України).

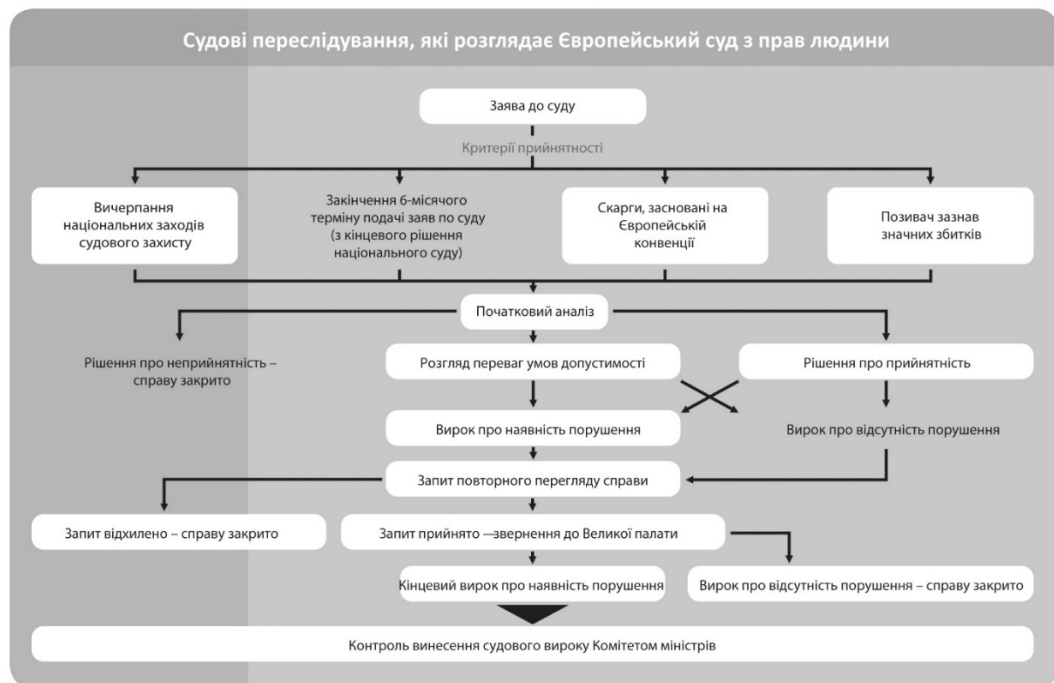

Рисунок 3.1. - Види конституційних прав та свобод людини і громадянина Джерело [60]

Орієнтиром для вітчизняного законодавця та правозастосовної практики також може служити Європейська карта прав та обов'язків батьків. Серед іншого у цьому документі підкреслено, що виховання дітей – це вияв надії батьків, що підтверджує те, що вони думають про майбутнє та вірять у цінності, які передаються наступним поколінням. Відповідальність батьків перед своїми дітьми є фундаментальною для людського існування. Водночас, як у сучасній Європі, так і в майбутніх часах їм не доводиться нести відповідальність за виховання дітей самостійно.

У цій справі їх підтримують спеціалісти та окремі соціальні групи, залучені до освітньої діяльності. Вони також можуть розраховувати на фінансову підтримку державних спеціальних служб сприяння батькам та експертну допомогу від наукових та навчальних закладів. Багато суб'єктів сприяють

вихованню дітей, які, мають набути навиків соціальної взаємодії у сучасному суспільстві.

Досягнення зрілості дитини – це більше, ніж просто здобуття освіти. Проте без підтримки навчальних закладів це завдання лише для батьків стає неможливим. Взаємодопомога і взаємоповага батьків та навчальних закладів є «неодмінною умовою» („*sine qua non*”) виховання дітей та молоді в наш час.

Надія багатьох жителів Східної та Західної Європи впливає з форм співпраці на континенті, що веде до більшої єдності та створення нової, спільної ідентичності. Сучасні молоді люди, які є громадянами Європи майбутнього, кожен з різною духовністю та культурою, в якій вони виростили, кожен з різними талантами та очікуваннями. Для них і для себе ми хочемо демократичної Європи, яка продовжує використовувати своє різноманіття як джерело натхнення.

Виховання та освіта в Європі мають орієнтуватися саме на цю мету. Для досягнення цієї мети батьки повинні співпрацювати один з одним: у школах, зі школами, а також на європейському рівні та рівні національних асоціацій. Стратегічна мета – взаємне натхнення та діяльність, що веде до поглиблення європейської солідарності.

Батьки в Європі мають право на повагу за їхню відповідальність як перших і головних вихователів молоді. Це означає інституційно відображену у законодавстві повагу до їхньої батьківської ролі та обов'язків, що з неї випливають. У їхніх освітніх зусиллях їх має підтримувати суспільство в цілому, і зокрема ті, хто займається освітою.

Відповідно до Європейської карти прав та обов'язків батьків безпосередніми особистими немайновими правами та обов'язками батьків у Європі є [61]:

1. Батьки мають право виховувати своїх дітей у дусі толерантності та розуміння до інших, без дискримінації за кольором шкіри, расою, національністю, релігією, статтю та економічним становищем. Батьки зобов'язані виховувати своїх дітей у дусі відповідальності за себе та за весь світ людини.

2. Батьки мають право визнати свою першість, як «перших вчителів» своїх дітей. Батьки зобов'язані відповідально виховувати дітей і не нехтувати ними.

3. Батьки мають право на повний доступ до системи формальної освіти для своїх дітей з урахуванням їхніх потреб, здібностей та досягнень. Батьки зобов'язані брати участь у навчанні своїх дітей у школі як партнери.

4. Батьки мають право на доступ до всієї інформації про навчальні заклади, яка може стосуватися їхніх дітей. Батьки зобов'язані надавати всю інформацію школам, які відвідують їхні діти, про можливості досягнення спільних (тобто. домашніх і шкільних) освітніх цілей.

5. Батьки мають право обирати для своїх дітей той шлях освіти, який найбільше відповідає їхнім переконанням і цінностям, які вважаються найважливішими для розвитку дітей. Батьки зобов'язані свідомо вибирати освітній шлях, яким мають йти їхні діти.

6. Батьки мають право вимагати від системи формальної освіти, щоб їхні діти здобули духовні та культурні знання. Батьки зобов'язані виховувати у своїх дітей повагу та прийняття інших людей та їх переконання.

7. Батьки мають право впливати на освітню політику шкіл своїх дітей. Батьки зобов'язані особисто долучатися до життя шкіл своїх дітей і бути важливою частиною місцевої спільноти.

8. Батьки та їх об'єднання мають право давати висновки та консультуватися з органами управління освітою на всіх рівнях їхньої структури. Батьки несуть відповідальність за формування демократичних представницьких організацій на всіх рівнях. Ці організації представлятимуть батьків та їх інтереси.

9. Батьки мають право на матеріальну допомогу від органів державної влади, що усуває будь-які фінансові бар'єри, які можуть перешкоджати доступу їхніх дітей до освіти. Батьки зобов'язані приділяти свій час і увагу своїм дітям і їхнім школам, щоб посилити їхні зусилля для досягнення конкретних цілей навчання. Батьки мають право вимагати якісних освітніх послуг від відповідальних органів державної влади. Батьки зобов'язані пізнати один одного,

співпрацювати один з одним і вдосконалювати свої навички «перших вчителів» та партнерів у контакті/сфері: школа-дім [61, с.133].

Таким чином у європейському правовому просторі домінуючими є поєднання прав та обов'язків батьків щодо дітей, особливим виступає також аспект виховання та освітньої взаємодії між батьками та дітьми. При цьому батьки можуть розраховувати на цілий арсенал засобів та допомогу з боку суб'єктів, які спеціалізуються на наданні допомоги батькам та дітям у сфері виховання та освіти.

Також яскравим прикладом при цьому може бути практика Суду Європейського Союзу в питаннях оподаткування операцій з віртуальними валютами. Зокрема, рішенням у справі «Хедквіст проти Швеції», що прийняте відповідно до Директиви 2006/112/ЄС (має бути впроваджена в Україні протягом 5 років з дати набрання чинності Угодою про Асоціацію України з ЄС), операції з віртуальними валютами не підлягають оподаткуванню податком на додану вартість.

Положення розділу II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» текстуально багато у чому повторюють формулювання Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Відповідно, практика Європейського суду з прав людини, який забезпечує захист конвенційних прав і свобод, може бути прикладом прямого застосування норм Європейської конвенції. Відповідно, підходи до тлумачення статей Конвенції, які застосовує Європейський суд з прав людини, можуть слугувати орієнтирами для національної судової практики.

Водночас, необхідно наголосити, що Європейський суд з прав людини є не єдиною судовою інституцією у системі гарантування прав людини і громадян. Необхідно згадати і Суд ЄС (Європейський суд справедливості, European Court of Justice).

Кажучи про практику Суду ЄС (Європейський Суд Справедливості – European Court of Justice) слід в першу чергу наголосити, що Суд ЄС являє собою судову установу іншого правового порядку, міжнародної організації –

Європейського Союзу, практика якого має принципове значення для розвитку правопорядку Євросоюзу.

Слід пам'ятати, що на національні суди держав-членів ЄС покладено завдання щоденного застосування законодавства ЄС відповідно до принципів верховенства, прямої дії та відповідальності держав-членів за дотримання права ЄС.

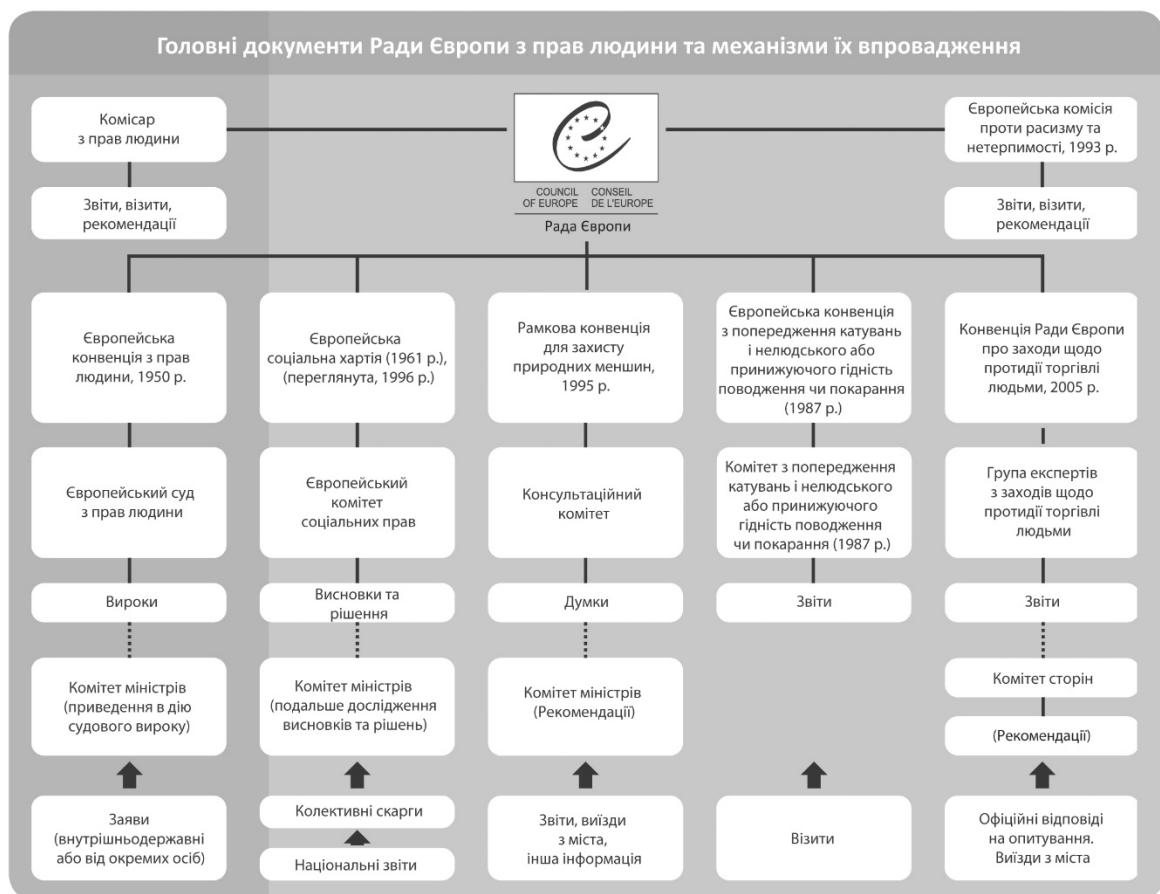

Рисунок 3.2.- Види конституційних прав та свобод людини і громадянина
Джерело [63, с.55]

В силу ст. 9 Конституції України окремого порядку застосування заслуговує Угода про асоціацію між Україною та ЄС, яка набула чинності 1 вересня 2017 року. Угода про асоціацію відтворює поглиблені відносини між сторонами, що зумовлює потребу реалізації її положень за допомогою низки правових інструментів, зокрема, врахування позиції Суду ЄС у процесі

імплементації Угоди. Угода містить запозичені положення з установчих договорів про ЄС, а також значну кількість внесених до додатків актів інститутів Євросоюзу, при застосуванні яких Україна має враховувати відповідну практику ЄС у цих сферах. Правові позиції, сформульовані в рішеннях Суду ЄС, а також за запитом у преюдиційних рішеннях Суду ЄС, можуть бути дієвим інструментом для формування українського законодавства у контексті його наближення до законодавства ЄС. У цьому контексті практика Суду ЄС набуває важливе значення для удосконалення судової практики України.

Відповідно до постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя» від 19 грудня 2014 року № 13 у разі виникнення труднощів із застосуванням міжнародних договорів України суди при здійсненні правосуддя можуть використовувати акти та рішення міжнародних організацій, спеціалізованих органів, які мають повноваження щодо тлумачення відповідних міжнародних договорів або врегулювання спорів щодо тлумачення [57, с.7].

Також на особливу увагу заслуговує Міжнародний кримінальний суд (МКС) - перший в історії людства постійний міжнародний суд, створений для розгляду справ фізичних осіб, звинувачених у вчиненні найважчих злочинів, таких як геноцид, злочини проти людства, військові злочини та агресія, що мали місце після 1 липня 2002 р. . Місцезнаходження ІСС знаходиться в Гаазі.

МКС (трибунал) був створений на основі Римського статуту 17, прийнятого 1998 липня р., після шести тижнів переговорів і обговорення в штаб квартирі Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) у Римі . 120 країн проголосували за його прийняття, 7 були проти, 21 утрималися . У листопаді 2016 року Росія оголосила, що розриває відносини з МТП, відкликавши свій підпис із засновницького договору (Римського статуту), заснованого на указі президента Росії В. Путіна.

Робота Трибуналу розпочалася 1 липня 2002 року відповідно до пункту 126 статті 126. 1 Статуту першого дня місяця, що настає після закінчення шістдесяти

днів з моменту ратифікації та здачі на зберігання ратифікаційних грамот представниками 60 країн (спочатку передбачалося, що це відбудеться до 31 грудня 2000 р.).

Суд може судити лише фізичних осіб і лише за дії, вчинені після набрання чинності статутом або прийняття державою.

Серед злочинів, що підпадають під юрисдикцію Трибуналу, злочин тероризму ніде не згадувався, хоча у відповідних положеннях Статуту (стаття 7 Статуту МКС) він може тлумачитися як особливий вид злочину проти людства. Варто підкреслити, що злочин тероризму було навмисно пропущено під час переговорів на Римській конференції, оскільки між державами не було згоди щодо визначення злочину тероризму. Побоюючись конфлікту, який може перешкодити прийняттю Статуту МКС, дискусія щодо злочину тероризму була припинена. Слід пам'ятати, що Статут МКС був узгоджений в 1998 р., тобто до терактів 11 вересня 2001.

Через те, що деякі держави відмовились підписати Римський статут (Китай, Росія), а деякі з тих, що його не ратифікували (США, Ізраїль), існує ризик втрати Міжнародним кримінальним судом своїх можливостей діяти.

В даний час прокурор Суду (Луїс Морено-Окампо) розслідує злочини, що належать до юрисдикції Суду, в Демократичній Республіці Конго, Уганді, Центральноафриканській Республіці та Судані.

Суд уповноважений судити окремих осіб, а не штати. Місія Трибуналу полягає у притягненні до індивідуальної кримінальної відповідальності осіб, які є винними у найважчих злочинах проти міжнародного співтовариства: військових злочинах, злочинах проти людства, геноциді та, в майбутньому, ймовірно, також злочинах агресії. МКС повинен функціонувати як постійний та універсальний трибунал, щоб у майбутньому не потрібно було створювати спеціальні трибунали.

Право передавати справи до Трибуналу надається:

держави-учасниці Римського статуту

прокурор МУС (ст. 15)

Рада Безпеки ООН

Рада Безпеки може заблокувати будь-яке провадження на 12 місяців, з можливістю продовження цього періоду необмежену кількість разів. Держава, яка приєдналася до статуту, може протягом 7 років не визнавати юрисдикцію трибуналу щодо військових злочинів. Суд діє відповідно до Нюрнберзьких принципів. Максимальне можливе покарання – 30 років позбавлення волі або довічне ув'язнення. У разі відмови від співпраці з боку держави, Суд може скаржитися на Асамблею держав-учасниць Римського статуту або на Раду Безпеки (але лише в тому випадку, якщо справу розглядала остання).

Завершуючи питання наголосимо і на позасудовій впливовій громадській ініціативі, - Social Watch – це міжнародна мережа неурядових організацій, що базується в Монтевідео, Уругвай, яка об'єднує членів у більш ніж 60 країнах світу. Вона була створена в 1995 році з метою загально визнаного соціального розвитку. Social Watch був створений як «місце зустрічі неурядових організацій, що займаються соціальними питаннями та боротьбою з гендерною дискримінацією», а також з метою впливу на ООН щодо виконання її зобов'язань.

Міжнародний звіт Social Watch, який публікується щороку, де для аналізу в кожному виданні звіту вибирається різна тема, присвячений питанню бідності та соціального відторгнення. Перший звіт Social Watch був опублікований у 1996 році.

У контексті можливого запозичення ефективного механізму сприяння захисту прав і свобод людини і громадянина є досвід Польщі.

Польська коаліція «Соціальна варта» була створена в липні 2008 року. Її метою є моніторинг виконання польським урядом міжнародних зобов'язань щодо соціального розвитку та гендерної рівності.

Польська коаліція Social Watch включає неурядові організації та наукові установи, які координуються коаліцією «Соціальна варта»:

Міжнародна амністія

Асоціація жіночої співпраці, NEWW - Польща

Асоціація правового втручання

Дитячий фонд

Федерація жінок та планування сім'ї

Кампанія проти гомофобії

Польська секція Міжнародної комісії юристів

Східно-демократичне товариство

Інститут глобальної відповідальності

Польське товариство антидискримінаційного права

Інститут досліджень ринкової економіки

У щорічних звітах польської коаліції «Соціальна варта» висловлюються системні заперечення щодо урядових проектів та рішень пов'язаних з законодавчим регулюванням питання доступу до правосуддя, рівного ставлення, ефективності судової влади, а також умов утримання у в'язницях. У звітах коаліцій також згадується становище людей, які зазнали дискримінації в Польщі - жінок, сексуальних меншин, національних меншин, біженців, пенсіонерів, інвалідів та дітей як жертв насильства. На додаток до цих проблем, звіти включають епізодичні теми, підняті в публічних дебатах, та публікаціях.

ВИСНОВКИ

1. Конституція України визначає, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Закріплення концепції гідності людини у конституційному праві України є базою формування основних прав людини і громадянина у національному законодавстві. Дослідження теорій та концепцій гідності у праві набуває актуальності у світлі потреби формування сучасного розуміння ідей основних прав людини. Гідність набуває практичного значення та цінності у нормативно-правових актах, що регламентують правовідносини між членами сім'ї в цілому та між батьками та дітьми, зокрема. Йдеться про те, що окремі законодавчі акти інтерпретують це поняття відповідно до особливостей предмета власного регулювання.

Об'єктами правовідносин у сфері правових гарантій конституційних прав і свобод людини і громадянина виступають три елементи – права, свободи та правові інтереси людини та громадянина. Аналізуючи питання правових гарантій конституційних прав і свобод людини і громадянина ми говоримо про гарантії реалізації та гарантії захисту зазначених прав, свобод та правових інтересів. Права людини та основоположні свободи повинні однаковою мірою забезпечуватися як в оффлайн, так і он-лайн. Цінність основних прав і свобод людини полягає у можливості їх здійснення (реалізації) та захисту, що можливе лише через сформовану систему гарантій.

2. Гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина – це умови, засоби і способи суспільства та держави і похідних від неї інститутів влади, які забезпечують фактичну реалізацію, охорону та захист прав і свобод. Гарантіям конституційних прав та свобод людини і громадянина притаманні наступні ознаки: нормативність, доцільність, формальна визначеність, виступають втіленням справедливості, системність, фундаментальність, безперервність дії, значущість, забезпеченість державою, універсальність, пріоритетність, індивідуальність дії.

3. Політичні гарантії – це певні умови, способи і засоби, які забезпечують використання механізму влади народу з ціллю – все на благо людини. У політичній сфері стоїть завдання розробки і реалізації стратегічної програми розвитку суспільства і держави, орієнтованої на пріоритет прав і свобод, що включає в себе подальше проведення адміністративної реформи, вдосконалення механізму стримувань і противаг між різними гілками влади, вдосконалення інструментів реального впливу громадянського суспільства на державну владу, встановлення дієвих механізмів відповідальності представників державної влади перед суспільством, подальший розвиток інститутів громадянського суспільства, розвиток політичної культури громадян, тощо. Виконання цих завдань приведе до побудови держави всенародного довір'я, держави для народу і для кожного громадянина України.

Важливим елементом політичних гарантій має стати законодавчо закріплена система політичної відповідальності, у тому числі і щодо невиконання політичних обіцянок та стратегічних планів.

Економічні гарантії являють собою умови, способи і засоби економічного ладу суспільства, де головним завданням їх повного функціонування є розбудова соціально-орієнтованої, ринкового типу економіки суверенної України, яка забезпечує максимальну підприємницьку свободу її громадянам, різноманітні форми власності, відкриває можливості для найширшої реалізації творчого потенціалу людини, гарантує гідний людини рівень життя та постійне його підвищення.

Соціальні гарантії – це сукупність умов, способів і засобів соціального характеру, які спрямовані на здійснення відповідних соціальних благ особи. Вони передбачають: соціальну стабільність; створення рівних можливостей для реалізації творчого професійного потенціалу кожної людини та кожної суспільної групи; кваліфіковане загальнодоступне медичне обслуговування; регулювання цін на найнеобхідніші товари широкого вжитку.

Юридичні гарантії – це сукупність правових норм, які визначають специфічними правовими засобами та способами умови і порядок реалізації прав та свобод, їх охорону та захист.

Крім загальноприйнятої класифікації гарантій прав і свобод людини та громадянина з їх поділом на політичні, соціальні, економічні та суто правові (юридичні) гарантії можливо запропонувати їх поділ на :

- матеріально-правові та процесуальні гарантії;
- національно-правові гарантії та юридичні гарантії міжнародно-правового характеру;
- нормативно-правові гарантії та гарантії прецедентного характеру (на основі рішення судових інстанцій, наприклад ЄСПЛ).

4. Ефективним механізмом гарантування прав і свобод людини і громадянина виступає інститут омбудсмана. У процесах генезису вітчизняного інституту омбудсмана спостерігається тенденція до диверсифікації повноважень омбудсмана та його спеціалізації. Мова йде про виникнення та утвердження в системі інституту омбудсмана таких підсистем, як омбудсмен з прав дитини, Рада бізнес-омбудсмана, Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю, Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини та освітній омбудсмен.

Ця система має бути доповнена новими елементами: омбудсменом з прав людини та «цифровим» омбудсменом. Омбудсмен з прав пацієнта — це спеціалізований омбудсмен, який займається питаннями дотримання прав певної групи громадян — пацієнтів, або прав у певній визначеній сфері — сфері охорони здоров'я. Він має на меті діяльність з урегулювання проблем у національній системі охорони здоров'я на підставі скарг потерпілих пацієнтів. Іншим важливим елементом системи гарантування прав людини і громадянина у сучасну «цифрову» епоху має бути уповноваженого з захисту «цифрових» прав.

5. Міжнародні норми, які регулюють сферу забезпечення прав і свобод людини формуються шляхом укладення багатосторонніх міжнародних угод. Основний зміст міжнародно-правових гарантій прав і свобод людини знайшов

своє відображення в Статуті Організації Об'єднаних Націй та Міжнародному Біллі про права людини, який включає в себе Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та факультативні протоколи до міжнародного пакту про громадянські і політичні права, головною метою яких є здійснення міжнародного співробітництва у справі вкорінення загальної поваги та дотримання прав людини і основних свобод для всіх.

Рішення Європейського суду мають не тільки індивідуальне значення для людини, яка звернулася до нього, а й у певному сенсі універсальне значення: вони є орієнтиром для національних судів, у тому числі для Конституційного Суду України, вони надають можливість більш глибоко і правильно зрозуміти обсяг і зміст гарантованих Європейською конвенцією з прав людини, іншими міжнародними актами, а також і Конституцією України прав і свобод людини і громадянина, а отже, більш ефективно захищати їх.

6. Положення розділу II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» текстуально багато у чому повторюють формулювання Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Відповідно, практика Європейського суду з прав людини, який забезпечує захист конвенційних прав і свобод, може бути прикладом прямого застосування норм Європейської конвенції. Відповідно, підходи до тлумачення статей Конвенції, які застосовує Європейський суд з прав людини, можуть слугувати орієнтирами для національної судової практики.

Тобто, техніко-юридична подібність, аналогічна структура побудови та подібні юридичні властивості норм Конституції України та міжнародно-правових актів, зокрема Європейської конвенції дають підстави для висновку про можливість їх типового застосування. Отже, норми Основного Закону, з огляду на їх юридичні властивості, можуть застосуватись аналогічно тому, як Європейський суд застосовує положення Конвенції. А це дає нам можливість зробити висновок про наявність додаткових аргументів на «пряме» застосування рішень ЄСПЛ у національній правовій системі.

Форми застосування Європейської конвенції необхідно розуміти як способи, якими уповноважені на те суб'єкти (в першу чергу суди) здійснюють застосування норм Європейської конвенції до певних правовідносин, що виражається у відповідних актах, а саме: здійснення правозастосовчої діяльності на підставі норм Європейської конвенції без їх тлумачення; здійснення правозастосовчої діяльності на підставі норм Європейської конвенції внаслідок їх тлумачення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право: сучасний стан і напрями реформування. Матеріали Першої науково-практичної конференції. 18-21 червня 1998р. в м. Яремче Івано-Франківської області. 82 с.
2. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
3. Антропологія права: навч. посіб. / В. І. Кущерець, В. М. Кравець, С. О. Мосьондз та ін.; за ред. В. І. Кущерця. – К.: Знання України, 2011. – 223 с.
4. Атаманова Н. В., Тицька Я. О. Теоретико-правові аспекти реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в демократичному суспільстві. Знання європейського права. 2022. № 1. С. 3–6. URL: <https://doi.org/10.32837/chem.v0i1.305>.
5. Атаманова Н. В., Тицька Я. О. Теоретико-правові аспекти реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в демократичному суспільстві. Знання європейського права. 2022. № 1. С. 3–6. URL: <https://doi.org/10.32837/chem.v0i1.305>.
6. Афанасенко С. І. Конституційні гарантії прав і свобод людини та громадянина в Україні. South Ukrainian Law Journal. 2019. № 3. С. 3–5. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.3-1>.
7. Бандура О. О. Правознавство у системі наукового знання: аксіологічногносеологічний підхід: монографія. К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 272 с.
8. Барікова І.О. Зміст конституційного права на судовий захист. Міністерство юстиції України. URL: <http://www.minjust.gov.ua/8158>.
9. Баштанник А. Г. Механізм захисту прав і свобод людини у контексті реалізації положень конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2023. № 1. С. 29–34. URL: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.4>

10. Бедь В., Пайда О. М., Лаврентьев Ю. Г. Ефективність механізму правового захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах політико-правових норм. Право.ua. 2021. № 4. С. 5–13. URL: <https://doi.org/10.32782/law.ua.2021.4.1>.

11. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Права людини. Ужгород, 2003. 189 с.

12. Васильченко О. П. Реалізація соціально-економічних прав з огляду на принцип рівності / Васильченко О. П. / Право і громадянське суспільство//2013. – № 4. – с. 26–35.

13. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2000. – 16 с.

14. Гарантії реалізації та захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина / Гарантії реалізації та захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина. URL: <https://mykolaiivska.land.gov.ua/гарантії-реалізації-та-захисту-конст/>

15. Гіда Є. О. Сучасне поняття та класифікація прав людини. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2005. – № 2. – С. 138-146.

16. Гіда Є. О. Деонтологічні засади забезпечення прав і свобод людини та громадянина працівниками міліції у сфері правопорядку: монографія. К.: ФОП О. С. Ліпкан, 2011. 416 с

17. Горова О. Б. Громадянські права в системі конституційних прав і свобод людини та громадянина. Часопис Київського університету права. – 2006. – № 2. – С. 38 – 42.

18. Громадянське суспільство і права людини: матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, м. Харків, 9 груд. 2010 р. / Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. будівництва та місц. самоврядування, Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого; редкол.: Ю.П. Битяк, І.В. Яковюк, Г. В. Чапала. – Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – 251 с.

19. Гришук О.В. Філософія конституційних цінностей: монографія / Гришук О.В. – Компанія ВАІТЕ –2019. – с. 416.
20. Гуренко М. М. Теоретико-правові проблеми гарантії прав і свобод людини і громадянина. К., 2001
21. Дуброва А. Інституційно-правовий механізм забезпечення конституційних прав і свобод людини в Україні. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. 2023. № 3(63). С. 25–29. URL: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3\(63\)-4](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3(63)-4)
22. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні /Заворотченко Тетяна Миколаївна// НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – 2002. – с. 222.
23. Загоруй І.С. Поняття «права людини»: теоретико-правові підходи до розуміння прав людини / Загоруй І.С.// Проблеми теорії та практики застосування законодавства – 2016. – с.53.
24. Колодій А. М. Принципи права України / А. М. Колодій. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 208 с
25. Князєв В. Конституційні гарантії прав і свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні. Право України. 1998. № 11. С. 29-31.
26. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні: Навч. посібник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. К. : Юрінком Інтер, 2004. 336 с.
27. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні / За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К. : Видавництво «Юридична думка», 2008. 252 с.
28. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/961>.
29. Кравець М. О. Проблеми реалізації конституції в Україні. Право і суспільство. 2017. № 1(2). С. 14-17. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2017_1\(2\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2017_1(2)_5).

30. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3-4. – Ст. 21
31. Магновський І. Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект)/ Магновський Ігор Йосифович//Київський нац. ун-т внутр. справ. – 2003. – с. 221.
32. Мацькевич М. М. Поняття гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні / М. М. Мацькевич // Форум права. - 2014. - № 3. - С. 219–227. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
33. Марущак А. В. Права людини в епоху діджиталізації. Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: традиції та новації. 2021. С. 360–389. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-235-0-13>.
34. Митник О. В. Гарантії в механізмі захисту конституційних прав і свобод людини. Scientific Journal of Public and Private Law. 2019. Т. 2, № 5. С. 21–26. URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.5-2.4>.
35. Нестерович В. Лобіювання як конституційно-правовий механізм захисту прав і свобод людини та громадянина. Вісник Академії правових наук України. 2010. № 3 (62). С. 83–93.
36. Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін : навч. посіб. / О. В. Філонов, В. М. Суботін, В. В. Пашутін, І. Я. Тодоров. 2-ге вид., випр. К. : Знання, 2008. 215 с.
37. Право Європейського Союзу: підручник / [Р. А. Петров (кер. авт. кол.), А. О. Вакуленко, Ван Елсуwege П. та ін.]; за ред. Р. А. Петрова. Вид. 9-те, змінене і допов. Харків : Право, 2019. 442 с.
38. Погорілко В.Ф. Конституційне право України. Академічний курс/ Погорілко В.Ф. // Юридична думка, 2006. – Т. 2. – с. 800.
39. Побережник А. О. Гарантії забезпечення права на свободу та особисту недоторканність в кримінальному провадженні : автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.
40. Порошенко, П. О. (2017, Вересень 7). Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017

році». URL: <http://www.president.gov.ua/news/poslannya-prezidenta-ukrayini-do-verhovnoyi-radiukrayini-pr-43086>

41. Право на правову допомогу. Конституційний Суд України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4310-pravo-na-pravovu-dopomogu>

42. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: у двох книгах / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка; ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. / Книга перша: Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / відп. ред. Н. М. Оніщенко. К.: Юридична думка, 2008. 344

43. Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина : Постанова Верхов. Суду України від 30.05.1997 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-97#Text>

44. Прієшкіна, О. В. (2017). Права людини в Україні: проблеми та перспективи розвитку. Правова держава, 26, 33-40

45. Про посилення судового захисту прав і свобод людини і громадянина: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. Вісник Верховного Суду України. – 1997. – № 2. – С. 2-4.

46. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0009700-96&c=1>.

47. Пустовіт Ж. Поняття соціальних гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні. Там само. 2000. № 3

48. Рабінович П. Загальна теорія права та держави: стан, тенденції / Рабінович П.. Право України. – 2012. – №3-4. – С. 364-374.

49. Савенко М. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина та їх захист органами конституційної юрисдикції. Право України. – 1999. – № 2. – С. 3—9

50. Середа О. Г., Колосов І. В. Державно-правовий механізм захисту прав працівників в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Актуальні проблеми держави і права. 2022. № 92. С. 88–105. URL: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i92.3266>.

51. Сироїд Т. Л., Фоміна Л. О. Організаційно-правовий механізм захисту прав людини Європейського Союзу. 2019. Р. 129–144. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-571-83-1-25>.
52. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України: академічне видання / О. В. Скрипнюк. – Х.: Право, 2009. – 468 с.
53. Статистична інформація про звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у 2015 році. URL.: <https://ombudsman.gov.ua/ua/page/applicant/statistics>.
54. Статистична інформація про звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у 2017 році. URL.: <https://ombudsman.gov.ua/ua/page/applicant/statistics/>.
55. Статистична інформація про звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у 2018 році. URL.: <https://ombudsman.gov.ua/ua/page/applicant/statistics>.
56. Статистична інформація про звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у 2019 році. URL.: <https://ombudsman.gov.ua/ua/page/applicant/statistics>.
57. Тацій В.Я. Дороговказ у майбутнє людство: 60-річчя Загальної декларації прав людини / Тацій В.Я. Голос України. – 09.12.2008. – №235
58. Топоркова М. Міжнародно-правові механізми захисту прав і свобод людини і громадянина. Актуальні питання у сучасній науці. 2022. № 2(2). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-459-469](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-459-469)
59. Фролов Ю. Держава - основний організаційно-правовий гарант забезпечення реалізації, охорони та захисту економічних прав і свобод людини та громадянина в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2007. № 4. С. 57–60.
60. Шмельова Г. Юридичні механізми забезпечення прав людини. Право України. – 1994. – № 10. – С. 49-51.
61. Щорічна доповідь Уповноваженого ВРУ з прав людини за 2020 рік. URL.: <https://ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/presentations/&page=5>.

62. Юридична енциклопедія: в 6 томах / Ю. С. Шемшученко та ін. // Укр. енцикл. – 1998. – ISBN 966-7492-00-1

63. Юридичний захист прав людини. Посібник з освіти з прав людини за участю молоді [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.coe.int/uk/web/compass/legal-protection-of-human-rights>

64. Ярошевська Т. Становлення і розвиток прав людини в Україні та в окремих іноземних країнах / Т. Ярошевська. // Право України. – 2010. – № 11. – С.84-89.